

Glimt fra Sønderjylland i tiden mellem krigene

Morten Niensens vandringer i 1851 og 1854

Ved *M. Vesterdal*.

Er man så heldig at have fået gamle breve og dagbøger overleveret, kan det hælde, der findes stof, som kan forekomme at være af en vis interesse også uden for slægtsmedlemmernes snævre kreds. Ud fra denne opfattelse bragtes her i SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1950 og 1951 nogle uddrag af en fynsk jægers dagbog fra Treårskrigen »En fourérs oplevelser i 1850«. Dagbogsskriveren, Morten Nielsen fra Tommerup sogn på Fyn er nærmest omtalt i de nævnte årbøger, hvorfor en præsentation kan udelades denne gang. Det er en ganske anseelig samling dagbøger, der stadig bevares efter denne gamle veteran, fra hvis hånd bl. a. også foreligger en beretning om de uger, han lå i Tønder i begyndelsen af 1851. Hans ønske om at gense nogle af de fra krigens tid bekendte steder førte ham tre år senere på en rejse, delvis til fods, til Als, Flensborg og Angel. Hjemvejen lagde han over Rødding, hvis højskole han længe havde været opsat på at se. Om sine indtryk fra den tur fortæller han også detaljeret. I det følgende er udvalgt småstykker fra hans dagbøger fra 1851 og 1854, som tegner et tidsbillede fra Nord- og Mellemslesvig.

Uddragene er ordret, men ikke bogstavret gengivet. Moderne retskrivning kan dog ikke være nogen hindring for den historiske kolorit, men er en fordel såvel ved trykning som læsning. Enkelte manglende ord er tilføjet i parentes. Udeladelser, markeret ved prikker, har hyppigt været påkrævet dels for at springe uvæsentlige eller uvedkommende enkeltheder over og dels for at undgå de gentagelser, der selvsagt optræder i en fra dag til dag nedskrevet beretning og i øvrigt for at sløjfe fyldeord som f. eks. »nok derom« o. lign.

I optegnelserne optræder mange forskellige personer, som for de flestes vedkommende også nævnes i de udvalgte småstykker. Det har ikke været forsøgt at opstøve data om kompagnikammerater og kvarterværter. Det hermed forbundne arbejde ville være uforholdsmæssigt stort og ville vel alligevel næppe udløse et genkendende nik selv hos en læser med kendskab til datidens lokale forhold. For så vidt angår den anden del af persongalleriet, præster, enkelte officerer og embedsmænd, har det været rimeligt at tilføje korte oplysninger, hvis berettigelse må ses ud fra betydningen af at få fastslået forbindelserne mellem kongeriget og her-tugdømmerne.

Som indledning til det første afsnit, hvor der fortælles om livet i Tønder i februar—marts 1851, skal en ganske kort orientering gives.

Da fjendtlighederne standsedes i januar 1851 opløstes felthæren, og dermed ophørte krigsinddelingens divisioner og brigader at eksistere. Vore troppeenheder henlagdes atter under de fire lov-mæssigt fastsatte generalkommandoer, og en forlægning indledtes til de garnisoner, som nu blev fastsat. Ved ankomsten til disse skulle hjemsendelser påbegyndes. Det mandskab, som først stod for tur, var de efter forordningen af 23. september 1848 udskrevne — »septembristerne« — dernæst skulle de ordinært indkaldte ældre årgange hjem, hvorefter fredsstyrken foreløbig ville omfatte tre årgange, nemlig de for 1849—51 udskrevne.

Den lille ramme om begivenhederne er 3. reservejægerkorps, der var opstillet i 1848 om en lille stamme udtaget fra 3. jægerkorps (den senere 19. bataillon, der i krigen 1864 dubleredes til to infanteribatailloner under navnet af 19. infanteriregiment). Jægerkorpsene var i Treårskrigen lette infanteribatailloner med en mere tidssvarende bevæbning og uddannelse end linjeinfanteribataillonerne.

I dette afsnit følger vi Morten Nielsen, fra han den 4. februar stiller med sit kompagni i Frederiksberg i Slesvig.

1851

4/2: Vi måtte tidligt op i dag. Korpset¹ skulle stille kl. 6. Alle tæpperne og lejrsekkene skulle samles, sammenbundtes og læsses på vogne for at føres til intendanturen. Der var et forskrækkeligt

*Morten Nielsen, Vesterdal
ca. 1861*

mudder i Frederiksberg, inden det hele var i orden. Det var endnu mørkt, da korpset stillede, og det var rigtig forunderligt at høre den megen brum, som der førtes. Det var noget mere, end når vi om morgenen stillede til appel eller til udrykning, thi det er nu hjemad, at vejen går. Kort førend korpsets afmarch kørte jeg af sted som fourérskytte² for at bestille kvarter her i Flensborg. Premierløjtnant v. Grundtvig³ af 3. kompagni samt én fra hvert kompagni som fourérskytte var kommanderede til at rejse i forvejen. At beskrive de tanker, der besjælede mig, da jeg i morges rullede ud af Slesvig, kan jeg ikke. O, hvor var jeg glad, at det nu gik hjemad. Hvor er det dog sødt at tænke på, at nu har det en ende. Da det begyndte at dages, nåede vi til valpladsen den 25. juli,⁴ og vi talte meget om det, som foregik denne mærkværdige dag. Fourér⁵ Aagesen fortalte mig, hvorledes det var gået ham, og hvor han havde været den dag. Endnu sås de steder, hvor insurgenterne havde deres kanoner placeret, og hvor vore stod, da den forfærdelige artillerikamp var kl. 11 om formiddagen. Derefter kom vi til valpladsen den 24. juli. Fra det sted, hvor den begyndte

og til forbi Isted skov, er vist omtrent halvanden mil. Her stod slaget mellem tysk og dansk, det slag, som var det afgørende. Da vi var kommet igennem Smedeby, nåede vi Oversø og Sankelmark sø,⁶ der er mærkværdige fra 2. påskedag 1848. Alle disse valpladser havde jeg ikke set før, og jeg betragtede dem derfor med opmærksomhed. Kl. 11 nåede vi her til Flensborg. Glæden over, at vi skulle her blive modtaget som de tidligere tilbagevendende batailloner, var stor. Allerede da jeg så byen, kunne jeg se vort kære dannebrog vaje. Uden for »Røde Port« var oprejst en smuk æresport, fra hvilken der vajede en mængde vimpler. På forsiden stod at læse

Friederichstadt, Idstedt, Missunde⁷

og i midten et vers, som jeg dog ej fik tid til at læse. Det havde til overskrift: Til vore hjemvendende krigere. Også selve Røde Port var omvunden med grønt. Inde i byen sås som i sommer dannebrogspaner vaje fra husene. Jeg var glad over at se disse, og det gjorde så godt, syntes mig. Jeg kom ind et sted og opholdt mig der, indtil billetterne⁸ var færdige. Der kom cigarer og vin, ligeledes uden betaling. Man kunne mærke, at det ikke var Slesvig, vi var i.

Kl. 3 ankom korpset. Jeg gik ud for at følge med mit kompagni ind. Nu kom det egentlige triumftog. Med taktfast holdning marcherede korpset ind i byen. Ved æresporten stod 1. brigades musikkorps og spillede »Den tapre landsoldat«. Fra vinduerne kastedes krans ud, som med omhyggelighed blev opsamlede og hængt på geværet eller på sabelfæstet. 4. kompagni var bagest. Det fik derfor ej så mange som de forreste kompagnier. Jeg så også, om ikke der kom én, jeg kunne have fået fat i, men jeg fik ingen.

Korpset stillede i St. Nicolai Süden og St. Jørgen Süden og blev derpå indkvarteret i den sydligste del af Flensborg. Jeg er tillige med Kløvborg, Rantzau, Falling, Pannerup og Holmehus⁹ indkvarteret hos en købmand Detlefsen, St. Nicolai Süden nr. 530. Jeg har et godt kvarter, og man har nu råd til at få vin til sin middagsmad og fri cigarer. Vi er igen kommet på vore egne grænser. Forresten var det nærved, at vi som sædvanlig, når noget er på færde, også havde gået glip af dette. 6. bataillon¹⁰ skulle også komme hertil i dag fra Husum på marchen til København. Vi kom førend dem, og bataillonen måtte desårsag indkvarteres på landet.

10. lette bataillon¹¹ ligger her og venter på skibslejlighed, og des-årsag kunne der ikke være flere her. Hvor folkene i aften var glade ved, at de kom her. De har ordentlige kvarterer og kan komme i seng. Der er mange, som siden vi i fjor den 15. juli forlod Fynshav på Als, endnu ikke har været af deres klæder. Det har til visse været drøjt, men nu er det jo overstået.

Det har særdeles glædet mig at se og tale med de gamle karle, som kompagniet i foråret afgav til 4. depotkompagni, der har ligget her og gjort garnisonstjeneste i byen i sommer. Også de var hjertelig glade, at de så deres gamle bekendte og kompagnikammerater.

Klokken slog nu 12 i St. Nicolai kirketårn, og det var på tide at gå til ro.

5/2: Jeg havde ikke troet i aftes, at jeg i aften allerede skulle være her i Tønder. Det var en af de mærkeligste dage, jeg har oplevet, og aldrig har jeg gjort så lang en rejse frem, som i dag. Det er over Læk, hvorfra jeg er kommet, omtrent 8 mil. Nye og ubekendte egne har jeg set, og da jeg ligesom i går var kørende, var det en interessant tur. Det er, som jeg håber, den sidste, jeg kommer til at gøre som soldat, og jeg vil længe erindre den.

Det kneb at komme op i morges. Kl. 4 skulle vi til at lave os til. Pigerne var allerede oppe og kogte kaffe og skar smørrebrød til os. Kvarteret kostede os ikke noget. Jeg tror nok, det var en tysker, vores vært, men det er nu éns godt både for danske og tyske.

Kl. 5 skulle jeg møde hos løjtnant v. Grundtvig for atter at følge med som fourérskytte. Vi var i dag to fra hvert kompagni. Til samme tid stillede kompagniet. Tornystrene blev pålæssede, og korpset stillede tæt vest for byen til afmarch kl. 6. Først kl. 6^{1/2} kom vi af sted, og vi skulle endda forud, men vi havde nær ingen vogne fået ved intendanturen. Vi måtte nu til at køre rask til. Vejen gik ud ad Frihedsporten forbi Schæferhuset med Hanved kirke til venstre gennem Østerlund og kirkebyen Valsbøl, Østerby til kirkebyen Medelby, hvor vi bedede. Her talte bønderne dansk. De fleste af byens mænd var samlede i kroen og holdt licitation over kørsler i Slesvig, det var kunstigt at høre på. Fra denne by kørte vi igennem Holt forbi Lytjenhorn, Kallehave og Mølvad til en temmelig stor by Agtrup, hvor vi kørte ind til sandemanden,¹²

da her skulle ligge noget af korpset. Det blev 1. kompagni. Løjtnanten blev her noget, og vi, som var af 2., 3. og 4. kompagni, fik ordre til at køre til Læk. Vi kom igennem nok en lille by Bølsbøl, hvor 100 mand af 2. kompagni blev indkvarterede. Endelig nåede vi Læk, en forskrækkelig stor by, der er over én fjerdingvej lang. Det er den største og smukkeste landsby, jeg har set. Den er som en lille købstad. Gaden er brolagt, og husene teglhængte. Apotek, købmænd, håndværksfolk og alle slags mennesker er i den by. Den er derfor og tysk. Ikke én dannebrogsfane sås. Vi var dem ingenlunde velkomne, kunne vi mærke. Vi søgte sognefogeden straks, der nær havde blevet tosset over den megen indkvartering. Straks forsamlede byens indkvarteringskommission sig, og nu skulle nogen bare have hørt, sikken et vrøvl der blev. De snakkede både frem og tilbage, således at korpset nær havde kommet, før vi fik billetterne. Det var en slem redelighed, der var, og jeg ønsker ikke at komme til Læk oftere for at bestille kvarter. 4. kompagni var foran og stod allerede ved byen, inden jeg fik sedlerne. Jeg havde hverken set i øster eller vester, hvordan kvartererne var, men det skulle gå.

Da jeg havde afleveret sedlerne, fik jeg ordre til straks igen at tage af sted til Tønder. Løjtnanten og de fire af fourérskytterne kørte af sted. Hidtil havde vi kørt i vest, men nu skulle vi mod nord. Vejen gik forbi Tinningsted, Karlum kirke, der lå lidt til højre ad vejen og var så ulig en kirke, at jeg først troede, det var et hus, forbi Læksgårde igennem en stor kirkeby, der hedder Sønder Løgum og igennem Sæd. Omtrent kl. 6 nåede vi hertil. Løjtnanten var hos billettøren og fik bestilt kvarter til korpset og fik indkvarteringsbillet til os andre til i nat. Fourér Lind og jeg fik en seddel til en værtshusholder Sønich Carit Petersen på Skibbroen, Sydvest kvarter nr. 110. Vi har et overmåde godt kvarter, og jeg er rigtig godt tilfreds med at hvile mig lidt ovenpå denne dags lange rejse.

Jeg er i dag kommet over alle slags egne, og det er mig umuligt at beskrive dem. Imellem Flensborg og Valsbøl var der gode jorder. Derimod imellem Valsbøl og Medelby var der hede og lyngmoser. Egnen blev nu igen udmærket god til Læk, og man så begyndelsen af marsken. Mærkværdigt var det at se, så aldeles fladt det er. Så vidt øjet kunne nå sås kun huse og byer, ikke et eneste

træ. Imellem Læk og Sønder Løgum var det den dårligste egn, jeg endnu har set, næsten ikke andet end lyngmoser. Fra Sønder Løgum og her til Tønder begyndte marsken igen. Vandet stod højt op og til sidst fra Sæd og herind kørte vi på en dæmning, og der sås ikke andet end vand. Tønder kan til sine tider blive næsten omgivet med vand. Jeg syntes her var meget i dag, men indbyggerne siger, det er kun lidt imod det, det er til andre tider.

I aften er det regnvejr igen, i morges frost. Det er dog en mærkværdig vinter. I går morges var det tørt, da vi marcherede fra Slesvig, men begyndte straks at fryse, og der kom lidt sne, men så blev det atter tørt. Det lader til, at vi i år ingen rigtig vinter får.

Det var i dag en strenge march for korpset. Efter i går at have marcheret $4\frac{1}{2}$ mil, måtte der i dag marcheres omtrent 5 mil. Vejen var især i formiddags slemt hård, og de stakkels folk var ømfodede, men det går jo, da enhver ved, at det går hjemad.

I morgen vil der blive stor stads her i byen. De dansksindede har rigtig fået mod til at bryde frem. En stor æresport er oprejst ved indgangen til byen, der skal have kostet temmelig meget. Endelig engang bliver der dog gjort noget for 3. reservejægerkorps.

6/2: I dag morges sov jeg længe. Jeg var aldeles overladt til mig selv, og da jeg nu i flere nætter ingen rigtig ro har haft, så var det særdeles behageligt i dag at råde sig selv i den henseende. Kl. $8\frac{1}{2}$ mødte vi hos løjtnant v. Grundtvig for at modtage kvarterbilletter. Men det gik akkurat som i går. Indkvarteringskommissionen var endnu ikke færdig med billetterne, og vi måtte trave frem og tilbage til middag, inden vi fik dem. Da de var fordelt kompagnivis, skulle vi til at opsøge kvarterer til skrivestuer, men vi nåede ikke langt, førend vi mærkede, at korpset var i nærheden. Jeg skyndte mig ud ad porten og så da, at det var på et hængende hår, at vi havde stået som i går, og vi havde da været som nogle kønne fourérskytter. Nok derom. Dersom jeg kunne, som jeg ville, havde jeg skrevet noget om 3. reservejægerkorps' modtagelse i Tønder i dag, men det kan jeg ikke uden simple ord. Korpset har aldrig blevet sådan modtaget som her. Det var simpelt, men net. Tønderanerne selv har ikke gjort så meget som omegnens beboere. Fra Møgeltønder og flere steder var en stor masse mennesker herinde, og for ret at hævne sig på tyskerne, gjorde de alt, hvad der stod i deres magt. De dansksindede her i byen sluttede sig til

dem. Allerede ude på dæmningen ved en bro blev korpset modtaget af en hel del drenge med sang og flyvende faner. Grønt var strøet på vejen et langt stykke. Fra broen og ind mod æresporten gik drengene i spidsen og sang danske nationalsange og gjorde først holdt tæt ved byen, hvor de vedblev at synge og råbe hurra samt svinge med huerne. Foran æresporten stod en uhyre masse mennesker. Unge piger, mest møgeltøndere, stod ved begge sider med kurve fulde af kranse og buketter. Korpset gjorde holdt, og byens borgere bød os velkommen. Jeg stod lidt derfra, så jeg fik ikke at høre, hvad der blev sagt, men hurraråb kunne jeg høre. Efter at borgerne havde modtaget os, udbragtes et hurra for korpset, og dette igen for Tønder, der nær ingen ende havde fået. Nu blev der kommanderet march. Folkemassen vedblev at råbe hurra og velkommen her samt svinge med hattene. Tæt ved stod 8 små kanoner, hvormed der fyredes 9 skud. Pigerne kastede kranse til os, og jubelen var stor. Der sås næsten ikke en eneste soldat af de to første kompagnier, uden at han havde en eller to kranse. Det så forunderligt ud. Korpset stillede på torvet og blev derfra indkvarteret, men der var næsten ikke til at finde rede i nogen ting. Alt var opfyldt af mennesker til alle sider, der sang, så det skingrede efter. Pigerne fra Møgeltønder sang også. Soldaten glemte sine strabadser og var helt forbavset over alt dette. Det nåede sig dog engang, at korpset blev pænt modtaget, og der er ingen, der i dag er draget ind i Tønder, uden at han vil længe mindes det. Hele eftermiddagen har der lydt sang igennem gaderne, og endnu i aften efter kl. 9 traves op og ned ad gaden. I aftes var der en stilhed her i byen. I aften er det langt anderledes.

Med hensyn til indkvarteringen, da er der kun kommet fra omtrent 2—5 mand til hvert sted. Folkene er uhyre flinke, og der [er] ikke en eneste, uden han er sjæleglad ved, at det dog er blevet godt. Jeg søgte lidt omkring, inden jeg traf et kvarter, der var passende til skrivestue. Endelig traf jeg i Stadt Copenhagen i Sydvest kvarter nr. 124 gæstgiver Harders. Jeg bor ovenpå i et brilant værelse med kakkelovn, sofa, måtter på gulvet og har det i øvrigt ualmindelig godt, så godt som jeg nogensinde kan ønske at have det, når jeg skal være ude. Folkene er vist lidt tysksindede, men det gør intet til sagen, thi her gøres ikke mere forskel i den henseende . . .

(Endnu i godt fem uger måtte Morten Nielsen forblive i Tønder, hvorfra han blev hjemsendt. Hans dagbog for den periode giver tydeligt udtryk for den forventningens glæde, der fyldte ham nu, hvor gensynet med hjemmet rykkede nærmere. Det, der fylder mest i hans optegnelser, er dog redegørelserne for kontorarbejdet, som krævede ikke så lidt påpasselighed dels i anledning af de omfattende hjemsendelser, og dels fordi kompagniets årsregnskab skulle afsluttes. Vi lader hele dette stof ligge som uvedkommende i denne forbindelse og nøjes med de udpluk, der fortæller om de stedlige forhold. Som det dog nu og da skinner igennem, kan dette ikke gøres uden at tage en del med af hans følelser i anledning af den forestående adskillelse fra de gamle kammerater.)

7/2: Det er i aften et hårdt vejr. Jeg sidder godt i min stue og er glad for alvor. Vægteren råber uden for ganske pudsig: Klokkeren er slået halvelve, halvelve er den slået.

8/2: I går havde en stor del af kompagniet været i Møgeltønder for efter indbydelse at hilse på de brave beboere i denne by. De blev over al beskrivelse godt modtagne, og møgeltønderne var næsten helt ude af sig selv af glæde over de danske soldater...

... Der kom flere bud nede fra et lille selskab, som holdt et afskedsgilde i Stadt Copenhagen, at vi skulle komme ned. Endelig gik vi, og tænk engang, klokken blev imellem 3 og 4, inden vi kom til ro. To løjtnanter var med til dette gilde, og det gik nogenledes godt, indtil værten udlod sig med slesvig-holstenske ytringer og blev derpå transporteret ind i sit værelse. Forresten er det en uhyre flink mand, kun han er lidt tysksindet, men det kan jo ikke gøre noget i grunden, når vi blot vil skikke os lidt efter hinanden. Det var mere end almindelig, således som vi havde det i søndags og mandags. Om natten kom der levemåde op flere gange, og vi havde det rigtig godt i den henseende...

9/2: (Om hjemsendelse følgende morgen bl. a.): Da mandskabet var samlet, ankom den fungerende næstkommanderende og korpskommandør kaptajn Dreyer¹³ og talte nogle få ord til dem i anledning af, at freden nu er vendt tilbage, og udbragte derpå et 9 gange gentaget hurra for Danmark. Den forsamlede masse mennesker, som stod ved siderne, udbragte et hurra for de permitterede, hvorpå disse afmarcherede. Det gav luft her i byen, og vi begyndte at ånde friere. Ved kompagniet blev permitteret 178 md.,

nemlig: 1 sergent, 3 overjægere og 20 jægere samt 154 underjægere, hvoraf 15 var septembrister, der erholdt deres fuldkomne afsked . . .

. . . I dag morges er et detachment her fra korpset afmarcheret til Nibøl og Dedsbøl for at assistere det derværende politi. Det er frisere, som bor i denne by, og disse skal være nogle forskrækkelige mennesker, så det er nødvendigt, at der er militær derude. Kommandoet består af 1 løjtnant, v. Svendsen, 1 overjæger, 4 jægere og 36 mand.

Så vidt jeg ved, er passagen i dag frigivet, og alle poster i det sydslesvigske trukket ind. Fra i dag af står korpset i 1. reservebrigade . . .

15/2: Da vi nu snart skal forlade hinanden, Kløvborg og jeg, havde vi talt om en lille tur til Højer i samling. Vi fik da en tur arrangeret, det vil sige, vi fik en vogn lejet. Flere af vore gode venner ville med, og vi blev ialt 6, nemlig Colstrop, Wiegand, Andersen, Lind, Kløvborg og jeg. Der havde nær ikke blevet noget af [det], da vi fik så meget at ordne om formiddagen. Lister o. s. v. skulle indgives. Vi havde lønningsparade kl. 11, og derpå blev kassen opgjort hos løjtnanten, alt skulle være i orden.

Kl. 1 kørte vi. Vejen gik igennem Møgeltønder, en meget stor landsby. Der var en hel mængde dannebrogspaner ude, thi det er en ægte dansk by. Da vi kom her til Tønder, var de fleste af beboerne herinde, og det var dem, der gjorde den meste stads af os. Fra Møgeltønder kom vi igennem Bønderby forbi Daler til Højer. Højer er kun en lille flække. Alle husene er så at sige stråttækte, og byen er ikke så smuk som Møgeltønder eller Læk. Den ligger tæt ved Vesterhavet, hvor vi var ude for at se dæmningerne. Vi efterså alt, hvad der var værd at se, kirken var vi også inde i. Henimod aften kørte vi tilbage og var undervejs inde i Møgeltønder, hvor pigerne sang danske sange for os, så det skingrede efter. Kl. 9 kom vi hjem igen meget fornøjede over, at vi havde haft en rask lille tur, der vist vil blive den sidste, som vi foretager i samling, vi som har været i Højer i dag.

16/2: Om formiddagen var jeg i Tønder kirke. Provst Ahlmann¹⁴ prædikede tysk, hvilket jeg ikke forstod, da han var temmelig uforståelig i talen. Kirken er temmelig smuk, men gammel. I eftermiddags prædikede pastor Carstens¹⁵ dansk, men jeg havde

ikke tid til atter at gå i kirke, da jeg havde flere ting at tage vare (på) ...

20/2: I aften var en del af os samlede på Rath's Weinkeller i anledning af to gode venners afrejse fra korpset, nemlig kommandérsergent Friis og fourér Lind. Det er en af de sidste gange, vi har været samlede, og kun erindringerne bliver tilbage om alle de forhold, hvori vi er kommet i disse sidste år.

21/2: I formiddags skulle vi da sige farvel til Friis og Lind og spiste frokost på samme sted, hvor vi var i aftes. Det gør et underligt indtryk, hver gang en god ven og kammerat drager bort. Disse to underofficerer var et par flinke og herlige fyre. De fik en af korpsets vogne til Flensborg for derfra at afgå til København. De var begge udskrevne efter anordningen af 23. september 1848 og har erholdt deres afsked ...

Regeringskommissæren, geheimeråd Tillisch,¹⁶ er i aften ankommet her til Tønder.

Fra sergent Falling modtog jeg i aften et lille brev dateret Rejstrup den 16. ds. Han er nu lykkelig og vel kommet i sin families skød igen. Fra Miang fortalte han mig en sørgelig historie, nemlig Hans Lorentzen har mistet en af sine håbefulde sønner, der er blevet stukket ihjel af en soldat.

Fra den 1. marts skal vi sættes på kantonnementsfod og mister således meget af vores lønning. Ligemeget er det for min skyld, thi nu skal min fader lønne mig og ikke kongen ...

22/2: Regeringskommissær Tillisch har i dag været i Højer og kom først tilbage henimod aften. I anledning af hans nærværelse her i byen er hos de dansksindede illumineret i aften. Det ser kun fattigt ud og giver et sørgeligt bevis på, hvad tønderanerne er. Bønderne i omegnen derimod har været herinde og prydede med danske kokarder og førende flere dannebrogssflag red de foran hans excellence frem og tilbage. Det skærer i de tysksindede, hver gang de ser nogle danske, men disse juble nu og er hjertelig glade over, at den danske sag har sejret, og trodser derfor deres modstandere alt, hvad de kan ...

23/2: I eftermiddags kl. 1½ var jeg i kirke her i Tønder. Jeg havde håbet at høre en dansk prædiken, men det var atter tysk. Pastor Carstens prædikede over de fire slags sædejord. Skønt jeg

meget bedre kunne forstå ham end provst Ahlmann i søndags, så var det dog kun lidt nytte, jeg havde af min kirkegang i dag...

25/2: De dansksindede i Tønder og omegn har til i aften foranstaltet et gilde for korpset, der skal afholdes i seminariebygningen. Hele korpset, såvel officerer som mandskab, er indbudt. Efter hvad jeg hører, skal der være gjort store forberedelser til festen, og tyskerne her i byen vil vist ærgre sig. Kompagniet har været fri for øvelse hele dagen og skal stille i aften kl. 6¹/₄ for at aflevere gevær og tornister til kompagnikommandøren, der udstiller en vagt til at passe på det. De tysksindede er fornærmede derover, da de nok kan mærke, at det er af en vis frygt for dem, at vi skal sikre os...

Vores fest var meget smuk. I seminariebygningens to store sale var smukt dekoreret, og flere inskriptioner, der mindede om krigens bedrifter, var anbragt overalt. På spise og drikke var der ingen mangel, især det sidste, hvilket også blev temmelig godt påagtet af mange. Over bordet udbragte borgmester Kjer en skål for korpset, som kaptajn Dreyer takkede for, idet han tillige udbragte en skål for de dansksindede i Tønder. En sang, der i denne anledning var forfattet af kaptajn de Plane,¹⁷ blev afsunget.

26/2: Der er mange, der i dag har efterveer. Mig gør det ingen ting. Jeg skøttede mig selv og gik temmelig tidligt hjem og er derfor i god skik...

5/3: Her er i dag intet nyt foregået, når undtages, at officererne i aften giver et stort gilde for byens embedsmænd og dansksindede borgere. Flere sange afsynges, skåltaler holdes, og der er et mudder derne[de] i stuen i Stadt Copenhagen, hvor gildet holdes, hvis lige jeg næsten aldrig har hørt. Dunsterne stiger mere og mere i hovedet, og jeg indser tydeligt, hvad enden vil blive. Jeg har nydt den ære at følge oberstløjtnanten¹⁸ hjem. Han bad mig om flere gange, at jeg ingenlunde måtte rejse, før kaptajn Bruns¹⁹ kom, da kaptajnen havde skrevet ham til desangående. Det er nu også besluttet. Hvordan det vil gå, det må tiden vise.

Også jeg har fået lidt af gildet i dag. Her har i aften ikke fattedes på levemåde i nogen henseende.

8/3: Korpset har i dag fået en tilgang af 1 underofficer, 7 jægere [og] 20 menige af det opløste 18. depotkompagni. Af disse har 4. kompagni kun fået 1 jæger. Denne jæger er stud. theol. Sø-

rensen,²⁰ der i 1848 stod som frivillig overjæger ved kompagniet. Jeg ønsker med inderlig glæde denne min gamle ven velkommen igen til os. Ja det går underligt om. Jeg havde rigtignok ikke ventet at skulle se Sørensen igen. Vi har i aften gået os en lille tur i alléen og talt om mange vigtige ting, og det synes mig, som om jeg er så fornøjet og glad mere end ellers.

9/3: Jeg har ikke været i kirke i dag, men drevet frem og tilbage. I eftermiddags tog Wiegand, Andersen, Jacob Larsen og jeg os en lille spadseretur til Møgeltønder og var der en times tid og gik så tilbage igen.

10/3: I dag kom endelig kaptajn Bruns hertil. Han sendte straks bud efter mig og skulle nu have at vide, hvordan alt stod til. Han var særdeles glad og modtog mig med hjertelighed og takkede mig mange gange, fordi jeg var blevet og havde alt endnu i sin gamle orden. Det er dog rigtig underligt, således som det går til, at han skulle komme her tilbage igen.

Imod al forventning har han straks givet mig lov til at rejse, der er slet intet i vejen. Jeg må rejse, når jeg vil, og min afrejse er bestemt til den 17. dennes, altså har jeg kun få dage tilbage. Det er lettet godt på mig, og jeg [er] så glad, at jeg ikke kan fortælle det. Kaptajnen har lovet mig vogn til Løgumkloster og videre til Bæk, og jeg må få, hvad jeg vil have. Endelig og endelig kan det nu snart få en ende. Ja Gud være lovet.

Jeg har været hos kaptajnen flere gange, og i aften i halvtredie time og siddet og talt med ham om alle ting.

13/3: Jeg skal engang imellem hen til min gamle kaptajn og kan næppe slippe bort fra ham igen. Han er særdeles fornøjet og fortæller mig mange ting. Nu har jeg så kun 3 dage at være her i. Jeg tæller dagene med længsel, dog kan jeg mærke, at det bliver ikke godt at sige farvel til kaptajnen og alle mine gode venner. Jeg mærker også, at det på en måde vil gøre mig ondt at forlade mine bøger og regnskaber, som jeg har ført i henimod halvtredie år. Kort sagt, jeg har således levet mig ind i det militære liv, at jeg ikke uden en vis smerte skilles derfra. Jeg kan ikke nægte, at jeg lige til det sidste har interesse for, hvad jeg har haft med at gøre, især i de sidste dage . . .

16/3: I formiddags var jeg oppe at sige farvel til min brave korpskommandør, oberstløjtnant v. Gosch. Han takkede mig me-

get for den tid, jeg har stået ved korpset, han havde haft både nytte og glæde af mig og bød mig leve vel, jeg havde været en brav mand. Ligeledes har jeg sagt farvel til adjutanten, kaptajn v. Thorstenson,²¹ samt til samtlige løjtnanter ved kompagniet.

Min vært, hr. Harders, kom i dag, da vi spiste til middag, Jacob og jeg, med en flaske vin i anledning af min afrejse og takkede mig meget for den tid, jeg havde været hos ham. Han havde været vel tilfreds med mig. Det glæder mig særdeles, at jeg, idet jeg nu snart forlader det sidste kvarter som soldat, kan sige, at jeg i intet kvarter i de tre år, jeg har været ude, har haft mindste spektakel, hvorved livet er blevet meget behageligere. Det er dog den eneste glæde, når vi skal være ude, at vi kan komme overens med folk.

I aften har vi været samlet adskillige gode bekendtere i Hopfenkarre i anledning af min afrejse. Min kære ven Sørensen måtte gå tidlig hjem, da han i morgen skal marchere til Højer for at afløse detachementet dersteds. Efter at vi havde været i Hopfenkarre, gik Jacob, Sigumfeldt, Wiegand, Spandet og jeg herved til Stadt Copenhagen og har her holdt det godt ud. Det er langt ud på natten. Vægteren, som jeg så længe har hørt, råber halvto, og det er på tiden at gå til ro. Det har været en mærkværdig dag, og den glemmes aldrig, så længe jeg lever. Den 16. marts, min sidste dag som militær i den slesvigske krig, vil aldrig gå mig af minde.

(I årbogen 1951 er givet en skildring af, hvordan afskeden fandt sted ved kompagniet, så beretningen herom springes over. Det skal blot nævnes, at kompagnichefen kaldte sin tro fourér frem foran fronten af kompagniet, og mens dette skuldrede gevær, holdt han en smuk og personlig præget tale til Morten Nielsen.)

Herefter fortsættes med beretningen om afrejsen fra Tønder.

... Da jeg kom tilbage til Stadt Copenhagen, trak jeg mine militære klæder af, som jeg håber for bestandig, og trak i civile klæder. Jeg pakkede mit tøj sammen og fik alt ordnet og var derpå endnu engang hos min kære og uforglemmelige kaptajn for at sige farvel. Der var meget at tage vare på [på] skrivestuen, men alt hvilede. Mine venner og kammerater kom for at sige farvel til mig, og hele stuen blev fuld. Henimod kl. 11 holdt trænkusk Sandby med en af korpsets vogne for døren for at køre mig her til Bæk. Endelig, ja endelig efter næsten 3 års forløb skulle jeg så sige soldaterlivet farvel. Idet vi takkede hinanden og hverandre for den

tid, der er gået, bød vi hinanden at leve vel og drak os et glas vin til afsked. Jeg hilste af med hr. gæstgiver Harders og familie og hele huset og steg til vogns, hvorpå jeg under et mangfoldigt lev vel rullede op ad Tønder gade. Min ven og værdige eftermand, hr. Jacob, samt jæger Rasmussen fulgte med lidt uden for byen, men forretningerne tillod ikke, at han kunne blive ret længe borte. Jeg erfarede, kort før jeg forlod Tønder, at han er udnævnt til fourér fra i dag af, og jeg gratulerede ham derfor, endnu inden vi skiltes ad. Kun kort havde vi været sammen, men dog knyttet et inderligt venskabsbånd, og det var tungt at skilles ad. Vi rev os fra hinanden, idet vi lovede at holde brevveksling, hvordan det end gik. Efter at de var gået lidt tilbage, vendte jeg mig endnu engang om, og vi viftede med vore huer. Jeg kastede derpå et blik på Tønder, og vi rullede af sted. Jeg kendte ikke vejen, men jeg havde mit kort, og så kørte vi. Vi kom igennem Løgumkloster, forbi Nørre Løgum kirke, forbi Toftlund kirke, her var to kæmpehøje på kirkegården, igennem Ørderup, hvor vi bedede, Aabøl, Gabøl og Store Nustrup. Omtrent kl. 6 kom vi her til Bæk og kom til min moders morbroder,²² hvor jeg har slået mit kvarter op for i nat... Jeg vil her anføre, at min moders moster, Mette Nielsdatter,²³ der også boede her i Bæk, er for få dage siden afgang ved døden...

18/3: Det faldt mig ikke lidet forunderligt at stå op i dag morges. Alt var roligt og stille. Jeg er fjernet fra købstadlivet med al sin tummel, og jeg er glad derved, skønt jeg ikke kan nægte, at det er mig sært, så roligt alt er omkring mig. I dag skal jeg ikke stille til appel. Den tid er forbi. Min pen formår ikke at beskrive, så underligt det falder mig, at jeg er min egen herre og skal ikke modtage nogen ordre. Dog tiden er mig lang, og vel har jeg det godt, men dersom ikke længselen efter hjemmet var hos mig, ville jeg rejse til Tønder igen...

Den gamle Jens Nielsen, hans kone og jeg gik i eftermiddags ud for at besøge et par af deres børn, der bor i nærheden...

19/3: Jeg hilste nu af med min familie i Bæk, hvor jeg havde haft det godt i næsten to dage. Vi kørte gennem Styding og Hammelev, sidste sted vel bekendt af korpsets kantonnement der i 1848, og nåede Haderslev henimod aften. Jeg tog ind til en af mine gamle kompagnikammerater, nr. 202 H. P. Jensen Qvie, der bor ved Gammelting, og her får jeg kvarter i nat.

20/3: I dag har Qvie og jeg været omkring i byen og set adskillige ting: Jernstøberiet, et ny anlagt springvand o. s. v. Luften er her renere end i Slesvig eller Tønder, men mærkeligt er det at høre, så nøje enhver kender, hvem der er tyske, og hvem der er danske. Qvie viste mig flere nye vinduer, der var vidner om, at der boede en tysker, der en vis aften har måttet undgælde. I øvrigt må jeg sige, at jeg heller ikke her har nogen ro, men længes efter Fyn. Jeg har i aften ladet mig indskrive med posten til Assens og rejser i nat kl. 2. Det er altså sidste nat i det slesvigske, og om Gud vil, er jeg i morgen i Fyn.

21/3: Kl. 1 i nat måtte jeg op. Qvie hjalp mig mit tøj om til den velkendte postholder Rabens gård. Først kl. 4 kom diligencen sydfra. Det regnede og var et trist vejr. Efter et kort ophold rullede vi af sted ud ad Haderslev efter Aarøsund. Jeg var særdeles glad ved at sidde inde i diligencen, da det regnede stærkt. I hvor gerne jeg have ønsket at se den skønne egn syd for Haderslev, hvor Starup, Grarup og Hajstrup ligger, så jeg ingen ting. Vi nåede Aarøsund i morgendæmringen, og Lille Bælt var nu det eneste, der skilte mig fra Fyn. Dog snart skulle jeg også nå dette. Postdampskibet »Maagen« førte os over, og vi nåede efter to timers sejlads her til Assens kl. 8. Jeg gik straks ud til Jørgen Knudsen, hvor jeg gik i seng nogle timer, da jeg syntes ej at være vel ovenpå turen, der over vandet var meget hård. Efter at jeg havde sovet lidt, gik jeg ned i byen og besøgte min gamle vært bager Fentz, med hvem jeg var ude i marken, og garver Seligmann. Da min fader kommer i morgen, har jeg slået mig til ro for i dag...

1854

(Udstyret med lidt flere rejsepenge fra faderen end ventet tog Morten Nielsen den 22. maj 1854 afsked med hjemmet og begav sig på vej mod Bøjden. Her måtte han til sin store ærgrelse vente til den følgende dag. Efter at dampskibsfarten lokkede de rejsende til at vælge andre ruter, blev dette gamle overfartssted til Als ikke længere benyttet så meget som forhen. Han veg tilbage for at leje færgen til sig selv, det ville have kostet 3 rigsdaler. Den lidt billigere båd ville først være til at få næste dag.)

24/5: ... Glad og vel til mode tog jeg afsked og skyndte mig til Bøjden Færggård for at leje den lille båd og komme over til Als.

Jeg lejede den og skulle give 10 mark og 8 skilling, der kom bud til færgefolkene i Bøjden, at de skulle indfinde sig og føre mig over. Imidlertid viste færgemanden Nissen mig omkring, og navnlig viste han mig en have, som var anlagt i terrasser ned mod stranden, og som var sjældent smuk. Som vi stod og ventede på folkene, kommer der nogle prangere og heste fra Aastrup, som øjeblikkelig ville over for at komme til Broager marked. Hvem der blev glad, var mig. Jeg gav færgefolkene 2 mark for deres ulejlighed og kom med den store færge, der ikke kostede meget. Kl. 12 gik jeg i færgebåden »Hvedholm af Bøjden«, og vi sejlede. Jeg var rigtig glad ved den sejltur, skønt jeg, da vi kom Horne Næs ud, nær havde blevet søsyg. Vinden løjede af, og vi gik for meget i syd, så vi måtte opgive at komme til Fynshav. Vi styrede da efter Flæbæk ned for Østerholm, hvortil vi først nåede kl. 4¹/₂. Hvor glad jeg blev, da jeg her satte fod på alsisk grund igen, kan jeg ikke beskrive. De gamle tider, da jeg som soldat stampede på denne yndige ø, randt mig i minde. Jeg kom denne gang som fri mand, vi har atter fred i landet, og jeg måtte med tak ihukomme Herrens førelser . . . Det var allerede hen på eftermiddagen, og jeg havde et godt stykke vej til Miang, hvorfor jeg måtte til at bruge mine ben. Jeg fulgte langs stranden en sti, om igennem en skov efter Fynshav. Det var en tur, som jeg aldrig glemmer. I skoven var der blomster i utallig mængde, og ved min venstre side plaske- de Østersøens bølger. Her var noget for romantikerne, det var i sandhed romantisk. En skønnere og venligere tur end denne, kan der næppe gives. Endelig nåede jeg Fynshav. Her var det forunderligt stille, imod den gang, jeg lå der. Jeg gik stift forbi færge- gården, hvor adskillige sære aftener er rundet hen, og kom så op til min gamle vært, kaptajn Christensen. Såvel han som hans gamle husholderske modtog mig med glæde og forekommenhed. De beklagede, at jeg ikke kunne blive hos dem i nat, som de havde ventet. Alt stod ellers som for fire år siden, da jeg netop til samme tid lå der. Christensen er den samme pedant endnu. Han bliver da ejheller anderledes. Alle hans blomster og hele hans stive havevæsen var som før . . .

Hans store kikkert er til. Den måtte naturligvis i brug, og nær havde vi sagt, der atter var ildebrand i Fyn. Vi så røg, denne bevægede sig så sært, så vi var ved at sige, det brændte på flere ste-

der, da vi omsider fik at se, at det kun var røgen af et dampskib, og vi lo da af os selv. Endelig var jeg inde i min gamle stue, hvor jeg sad i 11 uger. Jeg var underlig til mode ved at se disse gamle steder. Men jeg var glad, nu først begyndte rejsen at blive, som jeg havde ventet. Samtalen kunne ikke få nogen ende. Jeg måtte derfor bryde overtvært og sige farvel.

Nu gik jeg efter Asserballe, den vej, som jeg så tit gik for at hente befaling i Asserballe kro. Undervejs var jeg inde i Almstedskov for at besøge den brave synsmand, Hans Eriksen, der modtog mig som en gammel bekendt. Samtalen kom snart i fuld gang om gamle tider. Han sagde, at han uden at smigre mig måtte sige, at mine bespisningslister var de bedste, han fik. Samtalen blev højere og højere. De bekendte alsiske kaffepunche kom på bordet. De smagte som sædvanlig slemt, men høflighed forbød mig at vrage denne alsingernes kæreste drik. Aftenen var nu helt gået mig på, og jeg måtte støvle af sted igen. Fra Asserballe gik jeg min gamle »befalingsvej« ad Gammelgårds kro, indad »æ Majled«, og kom her til Miang henimod kl. 11, efter at de alle var gået til sengs i mit kære gamle kvarter hos Hans Jørgen Smeds. Jeg træffer desværre min gamle madmoder meget syg, hvilket gør et stort skår i vor glæde over at se hinanden...

25/5: Jeg var i formiddags i Hørup kirke. Sognepræst Schwensen prædikede... Prædikenen var jo ikke dårlig, men jeg kan da ej heller videre rose den. Jeg har haft langt mere glæde ved at høre ham, især glemmer jeg ikke en prædiken, som jeg hørte af 1849... Jeg lå i 20 uger i Hørup sogn og var dog aldrig i kirke. Den var fyldt med krudt, og gudstjenesten holdtes i skolen...

... Da jeg var kommet tilbage til Miang og havde spist til middag, gik jeg til Augustenborg, dette under den slesvigske krig så mærkværdige sted. Jeg var i hertugens smukke have, der nu forfalder mere og mere, gik omkring i alle gangene, hvor jeg før så tit glædede mig. Jeg så, slottet var forfalden meget siden 1850, var inde i gården o. s. v. En enkelt soldat sås, ellers var det dødt, stille og tomt i flækken. Endelig var jeg inde på den kirkegård, der i 1848 blev anlagt, og som gemmer støvet af mangen en kriger fra hele Danmarks rige såvel som fra »Vaterlandet« derude. Af numrene på pælene ses, at der hviler to hundrede og halvtredsindstyve krigere. Over en stor del er der sat et simpelt minde. Jeg optegne-

de gravskriften på adskillige, der var mig mærkelige enten ved mindets skønhed eller af andre grunde . . .

Nu gik jeg igen tilbage til Miang, og Hans Jørgen Schmidt og jeg gik derpå ad Lambjerg til Lambjergskov for at besøge Mads Davidsen, også min vært i 1849. Dette besøg glædede mig overmåde meget. Jeg var glad ved den smukke have, som for indretningen i huset, [der] er blevet en helt ny, der er blevet så oppudset, det var en lyst at se. Vi fik også en livlig samtale. Mads Davidsen er en meget fornuftig og dygtig mand, og vi kunne straks stemme om vore politiske forhold. Carl Moltke²⁵ kunne han på ingen måde lide. Det blev aften, inden vi gik tilbage til Miang igen, hvor jeg vil blive endnu i nat.

Sluttelig må jeg anføre, at jeg i dag har set en art gul kløver med små små gule knopper. Det morede mig meget.

26/5: I morges tog jeg så afsked fra de kære folk i Miang, børnene, oldefader og oldemoder, den gamle snurrige træskomand o. s. v., der alle er, som da vi sidst sås. Hans Jørgen Schmidt var så god at køre mig til Høruphav, hvor vi i Høruphavs kro tog os et glas til afsked. Jeg ville herfra over til Kegnæs, og snart var der lejlighed. Færgen »Mette« førte mig over. Jeg gik så op igennem gården Hjortholm til Østerby til mit særdeles glædelige kvarter i 1849 hos Christian Rasmussen. Denne er nu tilligemed sin forunderlige og morsomme kone kommet på »ophold«, der er bygget, siden jeg var der, og plejesønnen Iver Hansen er blevet gift og har fået »æ boel«. Jeg var her velkommen og blev overmåde venligt modtaget. Jeg så ind i mit forrige kammer og så den pibe, som lærte mig at røge tobak, da jeg der sad og skrev permissionspas og opgjorde skyldbøger i de første dage i september 1849. Iver Hansen lod sit arbejde hvile og fulgte mig om til den brave synsmand, Peder Pedersen, hvor vi var en times tid. Derpå gik turen om til Christian Foged, hvor kaptajnen lå, siden gik vi op til Jørgen Horne, der stod ved samme kompagni som jeg (med nr.) 249, og som blev forlovet, da vi lå her, og efter krigen kom herover at bo. Han var uheldigvis ikke hjemme, men vi var der alligevel en times tid. Vi så os om, og navnlig morede jeg mig meget over den yndige udsigt, der fra haven var ud over Østersøen. Endelig gik vi ned til Christian Fogeds datter, der er gift med en smed. Tiden var nu forløben, og jeg kunne ikke være der

længe, når jeg ville her til Sarup i aften. Jeg hilste da af med Iver Hansen og gik ad en skolesti over en mængde marker ud efter Nygårds parcellister. Jeg må sige, at jeg næppe tror nogensinde før at have haft en mere fornøjelig tur end denne ad skolestien. En vid udsigt havde jeg til alle sider, kornet stod rundt om mig i den største yppighed, såvel vintersæd som forårssæd. Flere gule rapsmarker gav en behagelig blanding, jeg var halvt beruset af glæde. Ved Nygårds parcellister kom jeg på vejen igen og kom nu ned ad draget forbi det sted, hvor efter sagnet det gamle Kegnæsborg skal have stået ud langs Østersøens yndige bredder, der også glædede mig usigeligt, om forbi Kegnæsgård, hvor jeg mange gange har hentet befalingen og kom så endelig op til den kære Peder Poulsens i Skovby. Hos disse herlige folk opholdt jeg mig temmelig længe. Jeg tror at kunne sige, det er de herligste folk, jeg har truffet på hele Als. De var i sandhed omhyggelige for soldaterne og gjorde sig al mulig umage for at gøre os godt. Vi havde megen samtale om gamle dage, og imidlertid gik aftenen os på, og jeg havde endnu en hel mil til Sarup, hvorfor jeg måtte bryde af. Inden jeg vel vidste af det at sige, havde Peder Poulsen spændt for en vogn og kørte så for mig op igennem Lysabild her til Sarup, hvor jeg agter at blive til i morgen middag. Min gamle vært, hr. Ponnede Svendsen, var gået tilsengs, jeg bankede ham op, og snart kom alt i bevægelse. Jeg blev stormende modtaget, og jeg kan også sige hjerteligt. De blev rigtig glade ved min ankomst. Konen sagde: »Vi kund da lisse råi ha vint æ Kong som dæi«. Vi snakkede og sludrede længe, der var meget at tale om, hvor den var, og hvor den var, hvordan de 11 uger gik, vi var sammen i 1849. Det er i grunden nogle sære folk, Svendsen vil »supe« endnu, konen har ikke glemt at bande, men ellers mod os var de meget flinke...

28/5: ... Jeg stod meget tidligt op i Sønderborg i morges. Der blev fortalt mig, at det var lidt ubestemt med dampskibet »Caroline Amalie«s ankomst, og nødig ville jeg endnu engang komme »æbag« og oven i købet spille mine penge. Efter at jeg havde spist frokost i Stadt København, stovlede jeg nu af ned til skibbroen, hvor jeg imidlertid fik længe at vente, inden dampskibet kom. Dog kedede jeg mig ikke. Morgenen var yndig, og stedet jeg var på — dette mig bekendte, fremmede sted — fremkaldte sådanne følelser, at tiden gled hurtigt hen. Endelig kl. 8 var skibet i sigte, og det

stod ikke længe på at gå ind til Sønderborg. Jeg så straks, at det var propfuldt af passagerer og fik det også at høre, da der udbragtes et tordnende hurra. Jeg tænker, det var for det gamle slot. Dog inden jeg forlader Als, vil jeg endnu bemærke en ting, at alle fruentimmer i hele Sønderherred har afskaffet den forrige hovedpynt og fået kapper, konerne. Pigerne har bart hoved. Jeg fandt det besynderligt i førstningen, jeg kom til Als, da det jo klæder mange af dem såre ilde. Vi få passagerer, som fra Sønderborg ville til Flensborg, kom da på dampskibet, og straks efter gled vi af sted. Jeg kan ikke beskrive min glæde over at være på det samme skib, som i juli 1848²⁶ førte mig over til Vejle. Jeg var vel glad ved turen dengang, men himlen var to gange skyfuld. Denne gang er det anderledes. Alt er overstået, og uden mindste bånd kunne jeg i dag nyde alle en rejses behageligheder. På skibet var en stor mængde soldater, der den 30. dennes skal møde i Holsten og desuden en stor mængde passagerer, der vil til Flensborg i anledning af landmandsforsamlingen, som begynder i morgen. Soldaterne eller rettere sagt rekrutterne var sjællændere, som hele tiden var så lystige og muntre. Hver gang der gik et skib eller en båd forbi, råbte de hurra, og forresten førte de den største morskab, som kunne tænkes. Jeg traf vor forrige rigsdagsmand, pastor Møller,²⁷ der og ville til Flensborg i anledning af landmandsforsamlingen, hvem jeg havde en rar samtale en stor del af rejsen, mest om kysterne omkring os. En baron Wedell-Wedellsborg kom til, imedens Møller og jeg talte om Angel. Han kom lejlighedsvis til at fortælle en morsom historie om Kværn forrige præst, Bundhund.²⁸ Denne præst studerede i Kiel og boede da i en gæstgivergård kaldet »Haren« ved Katteporten, og hans adresse blev da følgende: An Herrn stud. theol. Bundhund im Hasen beim Katzen-Thore in Kiel.

Hvad selve sejladsen angår, da må jeg sige, at jeg aldrig har haft en mere fornøjelig tur end denne. Jeg så og så og så mig om til alle kanter og især til Slesvigs kyst. Vi kom inden om Broager og havde i lang tid denne halvøs store kirke med sine to høje spir i sigte. Også Holdnæs, hvor et par søtræfninger har stået, kom vi forbi, hvorpå vi kom ind i den dejlige Flensborg fjord, hvor jeg kan sige, jeg var så glad, jeg ej kan beskrive det. Hvorhen øjet rakte, var smukt, det ene parti smukkere end det andet, med skov,

smukke huse, byer, teglbrænderier o. s. v. På engang kom Flensborg til syne, i en fart nåede vi derind, og kl. 11 landede vi ved Flensborg skibbro, hvor en uhyre menneskemasse var samlet. Jeg var lykkelig og glad over atter at se denne stad ligesom tidligere to gange. Men denne gang var jeg ene, der var ingen bekendte at tage ind hos. Jeg vidste, det ville blive dyrt at være her, og det værste var, at jeg knap vidste, hvor jeg skulle gå hen for at få logi. Imidlertid, som sagt, jeg var glad, og ene slentrede jeg op ad gaden og søgte først ud til Assistenskirkegården for at [se] de grave, der efter sigende skal gemme tretten hundrede krigere af venner og fjender. På kirkegården gik jeg nu i omtrent tre timer og læste indskriften på mangen en mindsten, sat over faldne fra hine, uforglemmelige dage, og jeg optegnede mange deraf, som jeg her vil anføre. Jeg tænkte på, hvad om jeg havde lagt mine ben, og jeg var underlig til mode...

Efter at jeg havde tegnet ovenanførte 68 navne op, lakkede det ad kirketid i de kirker, hvor der holdtes eftermiddagsgudstjeneste, hvorfor jeg tog afsked med gravene og kirkegården, og i en underlig stemning gik jeg nu atter ind i Flensborg for at komme i kirke, og jeg valgte at gå i Mariekirken...

Glad og fornøjet gik jeg af kirke, og nu skulle jernbanen være det første, jeg ville se, hvorfor jeg gik sønder ud af byen, ad Røde Port, hvor jeg med mine kammerater kom igennem den 4. februar 1851 under flensborgernes jubel og hurraråb. Tæt uden for bemeldte port kommer jernbanen og går undernenen både Husumer- og Slesvigchausséen og hen over en mølledam ind over Angelbogaden og efter Blanke Maj. Jordarbejdet er ikke nær færdig på omtrent en fjerdingvej, hvilket har sin grund i de uhyre hindringer, som naturen her stiller i vejen. Jeg så rigtignok med forundring på det hele anlæg, der er så storartet, at kun den, som ser det, kan gøre sig en forestilling derom. Jeg havde håbet at komme til at køre på jernbanen første gang på denne min rejse, thi der har for længe siden stået i avisen, at banen skulle blive færdig til landmandsforsamlingen, men det var forgæves håb, da kun prøvetog kan foretages til på en fjerdingvej nær byen. Fra de store arbejder ved byen gik jeg vester ud og nåede så omsider til jernbanen, hvor den var færdig, og [for] første gang var jeg i stand til at gøre mig et rigtigt begreb om en jernbane. Imidlertid,

efter således at have travet om, blev jeg sulten og gik tilbage ind i byen og fik noget at spise.

Så derpå gik jeg op ad Flensborgs anden lange hovedgade, Angelbogaden, og noget uden for mod Adelby og ad Glücksborgvejen, hvor der var yndigt overmåde. Da jeg gik derfra tilbage, forvildede jeg mig ned mod fjorden og lod mig sætte over, hvilket havde til følge, at jeg nok engang måtte over fjorden og kom da atter på skibbroen, hvor jeg landede i formiddags. Nok engang stejlede jeg igennem byen og kom uden for den frisiske port, hvor kunstberiderselskabet Goldkette gav forestillinger. Første akt var allerede til ende, men jeg gik alligevel derind og så 2. akt, en slags pantomimespil, der var morsomt nok. Jeg regner til, at her vist var en 6 til 8000 mennesker, i kirken derimod var kun få. Jeg travede nu omkring, hist og her, blandt andet var jeg inde i Ravens hotel og gav 13 skilling for en lille kop kaffe for at få lejlighed til at læse aviser. At få logi var nu det, jeg søgte, omsider fik jeg det tæt oppe ved nordre port hos en bager Eicke. Jeg var ikke tilfreds dermed, huset så mig så snavset ud. Og folkene, ja de var også snavsede. Men jeg var nødt til det, jeg gjorde, da alle gæstgiversteder var overfyldte med rejsende i anledning af landmandsforsamlingen. Dertil kom og, at i byen vist var flere tusinde rekrutter, der bade skulle nord på og syd på. Jeg gik, efter at det allerede var blevet aften flere gange ud omkring på gaden, da jeg ikke godt kunne være inde hos hr. Eicke, hvor der holdtes et syndigt hus med svir og sværm. Jeg gik til sidst uden for nordre port og så mig der lidt om, hvorpå jeg uden at vente det var så heldig at træffe en kær ven fra 1848, jæger Johan Løbnitz Hansen Nyborg, der nu står i 4. jægerkorps²⁹ her i byen. Han blev glad, jeg ligeledes og endnu mere, da han tilbød mig kvarter hos sig. Han kendte den mand godt, som jeg havde snuset op, hr. Eicke nemlig, og fortalte, hvad det var for en person, at han var en af de tilbageblevne tyskere fra krigens tid og omtrent en kæltring o. s. v. Hansen ville nu have, at jeg skulle sige kvarteret af, hvilket jeg gjorde med glæde. Vi gik om på en dansebod, hvor Hansen opholdt sig lidt. Nu var det langt ud på aftenen, så vi måtte til at se efter Jørgensby, hvor han boede. Nok engang kom jeg over fjorden, og vi nåede Jørgensby nr. 36, og jeg blev såre glad ved at træde ind

i en hyggelig stue og sandede, at hvor der er hjerterum er også husrum, thi lejligheden var ikke stor . . .

29/5: Jeg havde ondt ved at komme til at sove sidste nat. Der var nemlig en kone i barnsnød der i huset, og det var meget hårdt og havde dertil varet i næsten tre dage. Det var mig så underligt at høre den arme kone klage sig, og jeg blev glad i morges, da jeg fik at vide, at det var gået godt af. Man oplever jo dog mange forunderlige ting. Jeg gik om formiddagen ud i byen igen, og navnlig var jeg mest på Blanke Maj, hvor englænderne har deres værksteder, deres store tømmerstabler, skinner o. s. v. Jeg så en savmaskine i fuld gang, et par store skimler, hvis mage jeg ej har set i førelse, størrelse o. s. v. De var forspændt på engelsk maner, den ene foran den anden, og trak, så vidt jeg ved 1000 brændte mursten. Her på Blanke Maj var en mageløs travlhed af arbejdere i massevis. For øjeblikket er der temmelig uryddeligt på pladsen, men når jernbanen kommer i stand, vil det blive smukt.

Kirken i St. Jørgensby, St. Johannes kaldet, var på grund af rengøring til pinsen åben, og jeg gik derind og efterså den. Den er uden tvivl meget gammel. Kl. 9 gik jeg i Hospitalskirken i Angelbogaden, hvor der var altergang . . .

Jeg gik nu tilbage til Hansen, hvor jeg spiste til middag, hvorpå jeg begav mig på rejsen her til Angel og kom ad den vej, jeg hin 17. juli 1850 første gang så. Da jeg havde gået et lille stykke vej, var jeg så heldig at komme kørende lige til Havetoft med en mand nede fra Siversted. Han var flink, kunne tale dansk og lod også til at være dansksindet, men jeg tror, det var en skælm. Vor vej gik ad Lille Volstrup, Lille Solt, hvor jeg den 21. juli 1850 sad og skrev i klokketårnet. Vi var inde i Freienwillen kro, hvor vi fik en tår, inden vi kunne længer. Så kom vi forbi en mark lyng, hvor der var tændt ild, og forbi den degnemark, hvor vi tilbragte den 23. juli 1850. Den gamle stymper-degn, som stod hos os den gang og så jo skævt efter os, er nu død. Videre kom vi igennem Store Solt, forbi marken ved Hostrup, hvor vi lå den 24. juli, og om eftermiddagen så efter den side, hvor fægtingen den dag var. Igennem Hostrup til Havetoft, hvor jeg forlod vognen. Ligesom hin uforglemmelige 25. juli, da jeg gik ind på Havetoft kirkegård og hørte der slagets begyndelse, gik jeg også i dag ind på kirkegården, hvor jeg gik en tid lang og tænkte på de svundne dage, da

jeg travede her omkring. Der trak et stort tordennejr op, men gik dog vester om. Jeg ventede at få skindet blødt, men slap dog. Fra Havetoft tog jeg nu til venstre ind ad Angel. Jeg kom ad en by, som hed Bunsbøl, og så ved jeg ikke mere, hvad det hed, hvor jeg kom frem. Jeg så på kortet og mente, det skulle hjælpe mig frem, men jeg gik vild. De næsten utallige veje, der her findes mer end noget andet mig bekendt sted, de høje levende hegn på alle sider, hvor man ser, og den flade egn gjorde, at jeg ikke kunne finde rede, hvorfor jeg til sidst blev ærgerlig på Angel og kunne ikke se det frugtbare landskab, som andre kan. Omsider, efter at jeg havde prøvet vist snese [af] veje og set på snese af vejvisere samt skelsten, nåede jeg dog Ølsby præstegård, hvor jeg næppe havde været i et kvarter, før der kom en stor regn. Jeg blev venligt modtaget af den kære pastor Mohr,³⁰ hans frue og fru Thurah fra Tommerup, der var kommet for et par dage siden. Pastor Mohr er desværre syg, hvilket gør mig ondt. Oven på regnen var vi i aften i haven, hvor vi fik en rar samtale. Han fortalte mig adskillige prøvelser, som han havde haft i Ølsby, som jeg dog ej vil her omtale, men slutte for i dag.

30/5: I dag har jeg opholdt mig hos den kære pastor Mohr og bliver her endnu i nat. I formiddags gik Mohr og jeg ud i haven og havde en rar samtale i flere timer. Han fortalte mig meget om engelboerne og alle de bryderier, han har haft med dem og har endnu den dag i dag. De fleste af dem er tysksindede og søger at lægge ham alle mulige hindringer i vejen for sit besværlige embedes udførelse. Ja han har næsten ikke et menneske, han kan slå sin lid til. De går kun lidt i kirke til tysk tjeneste, især her i Ølsby. Til dansk gudstjeneste kommer næsten aldrig nogen, så den arme mand har ingen stor glæde af at være præst her. Og ikke alene her er det så, men overalt i Angel er de tysksindede og bliver det så sandelig også. De har fuldt op af penge, det er deres nationalitet, og dermed trodser de alt dansk, om det så er kongens portræt, er det dem en modbydelighed, ligesom der ejheller [er] nogen, der kan være sikker på at have en dannebrogspane i fred.

I eftermiddag ville pastor Mohr køre mig en tur ud. Jeg valgte at komme ned efter Vedelsvang, da jeg ej havde været der nogen sinde. Vi kørte, men var ej kommet ret langt, før Tolk præst, en pastor Thiess³² kom kørende og ville over til Mohr. Denne fulgte

nu straks med tilbage, hvorimod jeg kørte videre ad Bøglund forbi Farensted kirke og nåede så Vedelspang mølle, som jeg kørte forbi og kom så op til Tolk, en forskrækkelig stor by. Jeg havde fornøjelse af at køre igennem den og se de mange bygninger og store gårde. Hele gaden var brolagt. Tæt sønden for Tolk vendte jeg om og skyndte mig nu tilbage. Det var mig, som jeg var bange for hvert menneske, jeg så, og var derfor meget glad ved at søge ly i den danske Ølsby præstegård. Her var pastor Thiess endnu, og jeg fik ham nærmere at kende. Det var en meget besynderlig mand og skal også være det som præst, idet han har så mange løjerlige gebærder, når han prædiker. Jeg tror, han er dansk og tysk — eller ingen af delene, men dog skal [han] være en temmelig god præst.

(Det er ganske karakteristisk for Morten Nielsen, at lige så meddelsom han er, når han fortæller om andre, ligeså tilbageholdende er han, når det drejer sig om at betro sine fremtidsplaner til papiret. Ikke med ét ord nævner han her noget om, at præsten har søgt at få ham til at blive lærer i Ølsby. Først mange år senere nævner han dette rent en passant i et dagbogsnotat. For at se dyrskuet i Flensborg forlod Morten den gæstfri præstegård, hvorfra han fik køreløjlighed med præstens familie til St. Solt. Derfra vandrede han videre til Flensborg, hvor han som en kender bemærkede garnisonens jægerkompagnier opstillet til lønningsparade; mangel på kærserner måtte jo medføre, at en sådan foreteelse måtte blive en del af gadelivet på lønningsdage.)

1/6: Straks efter at jeg var stået op i Flensborg i morges, gik jeg om til boghandler Sundby, hvor pastor Møller boede, med hvem jeg havde en lang samtale. Han fortalte mig om, hvilken tale han ville holde i eftermiddag ved festmåltidet o. s. v. Jeg gik derfra ud udenfor Friserporten for at se de agerdyrkningsredskaber, smør, oste, saltede og røgede varer m. m., som var opstillet i Kloppenborgs ridehus. For bedre at orientere mig, købte jeg ved indgangen en fortegnelse over genstandene. Over halvandet hundrede stk. genstande af alle slags var her opstillet: Flere tærskemaskiner, henimod en snes forskellige sorter hakkelsesmaskiner, dels til hestekraft dels til håndkraft, roeskæremaskiner, flere forskellige kornknusere og håndkværne, en hel del kærneværker, hvoraf et af glas, såmaskiner, såvel til korn som frøsorter, kulti-

vatorer, en stor mængde svingplove, jeg tror 33, af mange forskellige faconer, med hjul, men mest svingplove, undergrunds-plove m. fl., en stor del svenske harver, klodsharver, sæddækkere, drænrør-maskiner, skråkværne, kornrensemaskiner, en rodfrugt-vaskemaskine, en jordklumpeknuser, en stor mejemaskine, der var mig så vidtløftig, at jeg ej kunne forstå den, hakker, spader, dræningsredskaber og mange flere ting, som jeg ikke vidste, hvad de skulle bruges til... I flere timer gik jeg og betragtede disse sager og morede mig meget. Det var særdeles interessant at se alt dette, og jeg vil længe have gavn deraf. Hvad der dog især tiltrak opmærksomheden, var en hakkelsesmaskine fra brødrene Jensens jernstøberi i Faaborg. Der var bestandig en mængde tilskuere om samme, og jeg syntes også, den var overmåde god og fik mestrens adresse i det tilfælde, at vi selv skal have os en sådan maskine. Imidlertid det rykkede ad kl. 11, da dyrskuet skulle begynde, og jeg forlod ridehuset og alle maskinerne for at komme ud på eksercerpladsen for at se dyrene. På vejen derhen var en uhyre trængsel men endnu mere trængsel ved indgangen. Såvel jægere [som] gendarmer var posterede, men de havde stor møje med at holde folk tilbage. Jeg måtte vente længe, jeg tror en hel time, omsider slap jeg ind. Også her købte jeg en bog for bedre at finde de mange dyr, [og] hvem de tilhørte. Til denne bog vil jeg henvise og blot bemærke, at der var mødt til præmiekonkurrence: 47 heste og hopper, 82 stk. kvæg: 22 tyre, 37 køer, 19 kvier, 2 kalve og 2 fede stude, der var inddelt i marskkvæg, malkekvæg fra Slesvig og udenfor Slesvig, 63 stk. får: 20 væddere og 43 får inddelt i kødfår og uldfår, 14 svin — ialt 206 dyr. Dog var de ikke alle på pladsen, da en del af dem, som ingen præmie fik, allerede var borte, men der var alligevel mange. Kongen havde skænket 2000 rdlr. til præmier, som blev uddelt under navn af kongepremier. Den største af disse fik baron Juel-Brockdorff på Hinde-mae³³ for en hingst. Studene, der var, havde en ualmindelig størrelse, især den ene, der var som en ordinær hest. Jeg forbavsedes i sandhed over dette kæmpedyr.

Af bekendte traf jeg Chr. Simonsen, en søn af Simon Andersen fra Øster Gjesten, der fik præmie for en tyr. Ligeledes traf jeg en gammel kompagnikammerat, Jens Jørgensen Bjerne, der tjener på Hvedholm³⁴ og stod med kvæg for sin husbond, forpagter Clement.

Endnu må jeg bemærke, at der af fårene var nogle forunderlige slags, som jeg ej har set før, og som jeg med hensyn til race o. s. v. vil henvise til min fortegnelse.

Tiden gled hurtigt, thi der var en hel del at se, som var værd at se og lægge mærke til, men det var hen på eftermiddagen, og jeg måtte forlade pladsen, hvis jeg ville nå Alnor endnu i dag, som var min bestemmelse. Som jeg ville gå ud, træffer jeg så såre uventet en god ven fra 3. reservejægerkorps, nemlig fourér, senere kommandérsergent Andersen af 3. kompagni, der netop kom fra Husum fra 2. batl. og var blevet afskediget, hvorfor sagde han ikke, men jeg sluttede mig dertil. Han blev glad, jeg også. Vi gjorde nu følgeskab ind ad byen til. Vi standsede en gang for at se nogle kanariefugle gøre kunster, trække en lille vogn, affyre en lille kanon m. m. Manden, der havde afrettet disse fugle, var en tysker, og hvad gør tysken ikke for penge. Da vi kom ind til byen, gik vi ind for at drikke os en kop kaffe, hvilket skete under en forfærdelig høj, rørende sang af nogle tyske sangerinder, der sang for »en skilling«. Jeg havde min rejse i hovedet, sagde farvel til Andersen og gik op til Hansen for også at sige ham farvel, hvorpå jeg stampe af. Dog ville jeg endnu engang ud på kirkegården for at se heltegravene, men som jeg ville til rigtig at marchere, nu skulle det være, møder jeg atter en kær ven og studsede og så, og se det var Lars Frederiksen fra Ryslinge, der tillige med flere elever fra Rødding havde taget en tur her til Flensborg. Endnu engang måtte jeg med dem på kirkegården, hvor der gik endda nogen tid med samtale. Lars Frederiksen skiltes nu fra de øvrige for at følge mig lidt ud. Vi var inde et steds ved nordre port og drak en kop the, og så spankede vi af. Heldigvis var jeg ikke kommet langt, da jeg savnede mit herlige Slesvigs-kort og fik mig en lille løbetur tilbage efter det. Da jeg var nået Lars Frederiksen igen, gik vi hen for at se gasometret,³⁵ der rigtignok ser noget anderledes ud end i Odense. Jeg forstod det ikke, hvorfor det er umuligt at beskrive det. Efter at jeg havde hilst på Korsebjergghus, der tillige med Lykkehus og Kustrup står i 4. jægerkorps i Flensborg, blev det endelig alvor med rejsen. Lars fulgte mig en halv mil ud, og vi var enige om, at vi aldrig ville få noget smukkere at se, end hvad vi så her langs med Flensborgs yndige fjord og op igennem skovene. Vi aftalte om at mødes hos pastor Blædel³⁶ i Nustrup

3. pinsedag. Der kom en vogn rullende, som jeg håbede at komme på. Jeg sagde Lars Frederiksen farvel. Vognen kunne ikke høre, hvad jeg sagde, og herren ville ikke, den rullede forbi. Jeg kom bagefter og var halvt træt, og dog nåede jeg endnu engang vognen, der holdt stille. Der var egentlig to vogne, den ene bundet bagefter den anden. Herren sad i den bageste, en stor fjedervogn, og nok en anden herre. Han var nu så overmåde god at tilbyde mig at køre med. Med glæde steg jeg op i vognen og endmere glad, da jeg hørte, at de ville til Als. Jeg kunne altså køre med lige til Alnor, hvor jeg ville logere hos Peter snedker fra Frøbjerg.³⁷ Min glæde kan jeg ikke fortælle. Jeg havde ret sovet til min lykke. I en strygende fart gled vi ud ad landevejen, men kroerne skulle vi ind i. Den første var den store Klusris kro. Her trakteredes jeg med vin. Det var jo omvendt, det skulle være. Vi kom forbi den mark, hvor vi den 17. juli i 6 timer lå og gabede af heden, og så nåede vi Holdbi kro, men her kom turen til mig at traktere. Dog betalte jeg ej alt, hvad vi fortærede, Hansen, så hed herren, betalte også noget. Vi kørte nu videre og havde megen samtale, og de morede os begge, at Hansen nemlig var overmåde godt kendt i Tommerup, ja også i Usselhusene.³⁸ Det gik rask med samtale et godt stykke vej, men det var jo aften, så dumpede herrerne i søvn. Kusken så tilbage fra den anden vogn og smilede. Vi rullede hurtigt af sted, omsider blev vi i den bageste vogn stille. Rebet, hvormed de var sammenbundne begge vognene, gik itu. Kusken vidste det ikke, men passede sin dont, og hvis jeg ikke havde været vågen og straks råbt af alle kræfter, havde vi vel siddet i vognen endnu. Herrerne vågnede ved mit råb og råbte, som de var gale, efter kusken, som dog så omsider standsede. Vi slæbte nu vor vogn frem, fik den atter bundet til, og så rullede vi af igen. Vi kom forbi Holbøl kirke, der er en af de såkaldte kullede. Derefter kom vi igen nem Hokkerup, hvor jeg kunne kende kroen, som jeg som patruljefører var inde i om aftenen den 16. juli 1850. Så nåede vi Rinke-næs, hvor jeg første gang var så heldig at få Sejrs grav at se. Sejr Steffensen, Botterup, var den første danske soldat, som faldt i den slesvigske krig, den 6. april 1848. Vi nåede Rinke-næs kro, hvor vi også var inde, hvorpå vi kørte igen videre til Trappen, hvor jeg stod af, idet jeg takkede for god og hurtig befordring. Folk var gået tilsengs, og det var drøjt at få dem banket op og give mig

underretning om, hvor Peter snedker boede. Omsider fik jeg at vide, at han boede i en anden by, som hed Alnor, tæt ved Trappen. Jeg gik, og efter nogen spørgen, traf jeg også rigtigt huset, men fik en lang næse, da jeg hørte, at jeg kunne ikke blive der. Konen viste mig ad Egersund til, der lå »herjævvver« ved, og jeg gik igen. Men da jeg ingen Egersund kunne finde, besluttede jeg at gå her tilbage til Rinkenæs kro, skønt det var et godt stykke vej. Også her måtte jeg banke folkene op, inden jeg endelig slap ind og fik kvarter . . .

2/6: Jeg lå meget billigt i Rinkenæs kro, men sov temmelig længe i morges. Jeg tiltrådte min rejse igen og har haft mellem 4 og 5 mil at gå i dag. Det var min bestemmelse at have nået Åbenrå, men eftersom at aftenen gik mig på, måtte jeg blive her i denne kro, der ligger en halv mil syd for nævnte by. Jeg gjorde denne tur i dag om ad Sundeved blot for at se valpladsen ved Ullerup³⁹ og de i dette slag faldnes grave på Sottrup kirkegård. Fra Rinkenæs gik jeg ad Trappen, til Alnor, hvor jeg hos Peter snedkers kone opholdt mig lidt og skrev to breve, et til hjemmet og et til min kære ven Hans Kam. Jeg gik så ned til Egersund og blev trukket over til Broager Land på en flydebro. Det er egentlig på denne side af vandet, at Egersund ligger. Jeg så her de meget bekendte teglbrænderier, der lå tæt op til hinanden som en lille by. På Broager Land var det meget smukt, og jeg kunne ikke blive træt af at se, især gad jeg så gerne se den store kirke med sine to høje spir. Jeg kom igennem to byer: Skodsbøl og Smøl, inden jeg gik i nordlig retning igen efter Nybøl, hvor jeg kom forbi marken, jeg lå i påskedag 1849. Derefter kom jeg forbi Nybøl kirke, også en af de kullede, igennem Stenderup til Sottrup, hvor jeg straks søgte ind på kirkegården og fandt straks de krigeres grave, som ved Ullerup faldt for konge og fædreland. Det gjorde et underligt indtryk. Jeg tænkte rigtignok på, at min grav også kunne have blevet her, og jeg takkede Herren, som nådigt frelste mig . . .

Efter at jeg havde optegnet foranførte og mindet hine kolde aprildage, da jeg lå på marken udenomkring, set mig om til alle kanter, gik jeg ud af kirkegården og ind i kroen til Lorentzen, en broder til forpagter Lorentzen i Tommerup og fik der noget at leve af. Nu gik jeg videre ad den vej, som jeg kom af langfredag

1849. Det faldt mig underligt at tænke tilbage til hin uforglemmelige dag, da jeg blev ført i ilden og ud igen, og jeg kan ikke beskrive mine følelser, da jeg nåede den plads, hvor kampen stod, her foran Ullerup, hvor nu smukke bygninger er rejst i deres sted, som brændte. Jeg var inde på kirkegården, hvor jeg stod i det øjeblik, der blev skudt ild på byen. Derfra gik jeg ud til præstegården, der ligger temmelig langt vest for byen og skulle der aflægge en hilsen fra kaptajn Thurah.⁴⁰ Præsten, Feilberg,⁴¹ var ikke hjemme, men jeg blev af hans kone meget venligt modtaget og beværtet godt, noget hvortil jeg trængte. Hun var glad ved hilsenen, bad mig igen at hilse i Tommerup præstegård. Atter begyndte dagen, og efter min plan havde jeg jo langt endnu. Jeg gik nu til af alle kræfter, og det morede mig nu atter at være på ubekendte veje. Det var langt til næste by, og på denne strækning var meget skov, mange småskove og udmærkede jorder. Her begyndte vejviserne at få danske påskrifter, og jeg efterså dem alle, såvel som også den mængde skelsten, som der stod i vejgrøfterne. I Bovrup, den første by jeg kom til, var to store kroer, thi på kroer er Slesvig lige så rig som på vejvisere og skelsten. Udenfor den ene af de nævnte kroer var en dansk flagstang, hvorfor jeg formodede, den kromand måtte være dansk. Jeg gik derfor derind, og ganske rigtigt det var en ægte dansk mand. Jeg betalte for første gang i rigsbank mønt, eller rettere rigsmønt. Glad over igen at være kommet på god dansk grund, fortsatte jeg rejsen. Varnæs kirke, også kullet, lå lidt til højre, her er pastor Roth,⁴² der i 1849 var præst i Asserballe, nu præst. Videre kom jeg nu igennem Svejrup, [og] Felsted, hvis kirke ligeledes var kullet. I byen var også to store kroer. Jeg kom nu ad meget bakkede veje forbi en dejlig, for ikke længe siden plantet skov, og nåede så Hostrup og straks derpå den store chaussé, som jeg forlod i aftes omtrent ved samme tid. Det var nu aften, og jeg [var] dygtig træt. Jeg havde hørt om denne kro, at det var sådan en køn kro og skyndte mig af alle kræfter for at nå dertil inden sengetid, men den sidste stump var dygtig drøj. Omsider efter en møjsommelig march nåede jeg hertil og finder alt at være såre hyggeligt på alle måder, og jeg i det hele taget så veltilpas, som jeg kan være det i en kro. Jeg har truffet en ægte dansksindet mand her, han er fra en af de omliggende hyer. Med denne mand har jeg haft den bedste samtale, jeg har haft med nogen slesvigsk bonde...

3/6: Fra Lundsbjerg kro gik jeg i morges tidligt til Åbenrå, som jeg ikke har set før. Jeg fik snart skibsbygmester Andersen, ham som købte egetræ af os i 1846, spurgt op. Han var nede ved sit værft, hvor jeg traf ham, og jeg fik noget at se, som jeg aldrig har set før. Han havde et meget stort fregatskib på stabelen, og nylig var en bark løbet ud under navn af »Boreas«. En anden skibsbygmester havde også et stort skib på stabelen. På pladsen deromkring lå en uhyre masse egetræ. En mængde arbejdere havde dér beskæftigelse, de fleste var dog Andersens. Jeg blev meget forekomment ført omkring af Andersen. Han viste mig alt og fortalte mig meget om sit byggeri. Jeg var i begge hans skibe og nede i rummet på det, som stod på stabelen. Jeg studsede ved at komme derned, og jeg studsede også ved at se de smukke værelser, om jeg må kalde dem således, som der var på »Boreas«. Dette skib skulle først til Vestindien. Det morede mig også at se Andersens folk hejse et spil op i det ene skib. Jeg siger op, thi det var sandelig højt. Efter at jeg havde set det, jeg ville, bød Andersen mig hjem at spise frokost. Derefter viste han mig en stor mængde tegninger og modeller, som jeg jo ej kunne begribe det mindste af, men som alligevel interesserede mig . . . Jeg var glad over det, som jeg havde set, glad ved den gode frokost og vinen, jeg var glad ved Andersen. Men konen var jeg bange for, hun bandede så frygteligt.

Jeg gik derpå om til pastor Andr. Leth,⁴³ hvor jeg havde flere hilsener at aflægge. Han var heldigvis hjemme, bød mig hjertelig velkommen og var så glad ved at tale [til] mig om, hvordan vi havde det i Fyn o. s. v. Jeg glemmer aldrig dette besøg, jeg glemmer aldrig denne mand. Det er en af de venligste og livligste præster, jeg har kendt. Han ville gerne have haft, at jeg skulle have blevet hos ham natten over, men det måtte jeg jo bede ham om at undskylde, da jeg ville videre. Han var glad ved at være præst i Åbenrå, det forekom ham, at denne stad lå yndigst af alle stæder i hele Danmark og tillige turde han forsikre, at i ingen andre købstæder i riget var der flere kristne end i Åbenrå. Han havde et overmåde godt embede som levebrød og var allerede forvænned, men dog stod hans hu til Fyn. At leve under Carl Moltkes despotiske åg var hårdt, og jeg deler fuldkommen hans anskuelse, at Slesvig står langt, langt tilbage i åndelig henseende. Vi talte således længe om mange dele, og jeg blev ganske indtaget af ham.

Men da jeg jo kunne formode, at han skulle dog studere lidt til helligdagene, sagde jeg ham farvel og fortsatte nu turen videre efter Vilstrup, som det har været min bestemmelse hele tiden.

Det var nord for Åbenrå meget yndigt, og jeg var inderlig glad både ved at se omkring mig og også ved min rejse, der nu går rigtigt efter mit ønske og håb. Den store Lundsberg kro, hvor jeg sidst logerede, ligger kun en lille halv mil syd for Åbenrå, og jeg tror ikke at have gået mere end en fjerdingvej nord for nævnte by, før jeg atter kom til en meget stor og meget smuk ny kro, den største og smukkeste, jeg nogensinde har set. Den var to etager med kvistværrelser ovenpå. Jeg havde ikke noget nødig, men jeg gik alligevel derind for at se den smukke kro rigtig til gavn... Videre gik jeg igennem Bodum, Løjt store kirke med spir lå lidt til højre. Egnen var ikke god her. Jeg kom forbi mange gule lyngmarker og nåede Lyngtoft kro, hvor jeg var inde og lagde mine breve af, som jeg skrev i går. Straks derefter kom jeg til et højt punkt, tilhøjre af landevejen, som jeg på kortet så at være Knivbjerg, der er 307 fod højt. Jeg gik derop og nød også en yndig udsigt. Foruden Vilstrup kirke, som jeg med glæde så efter, så jeg også Rise og Øster Løgum kirker, men jeg kunne ikke blive der længe, da vi i dag har haft en stærk storm.

Nu kom jeg derefter til Hoptrup. Navnet er godt bekendt i den slesvigske krig, desværre er det ikke så hæderligt. Jeg har selv stået ved Hoptrup-jægerne og været ked over det slemme navn og slette rygte,⁴⁴ indtil det forgik, men jeg har ikke set Hoptrup før, hvorfor det var mig meget interessant. Også i denne by var [en] stor smuk kro, en ny to-etages bygning. Jeg var inde på kirkegården, hvor jeg traf en mand, der var så god at lukke kirkedøren op, for at jeg kunne se kirken. Den var meget smuk. I sakristiet var en stor porcellænskakkelovn. I denne kirke lå 3. reservejægerkorps 4. kompagni den nat, de så henimod dag måtte ud at tage mod de Tann'ske friskarer, 7. juni 1848. Her må jeg endvidere omtale, at der på de sidste år er anlagt en ny chaussé imellem Åbenrå og Haderslev, en af de største og bedste, jeg har set. Der er gjort et uhyre arbejde syd for Hoptrup, et arbejde som er mageløst storartet, og i det hele taget må denne chaussé have kostet store summer.

Dog jeg vender mig igen til selve rejsen. Vilstrup lå nu østen

for mig, og jeg var glad, det var ikke langt henne, thi jeg begyndte at blive træt. Jeg kom igennem Nederby, hvor jeg traf en mand, med hvem jeg havde en lang samtale om pastor Boiesen. Omsider hen under aften nåede jeg Vilstrup præstegård. Jeg var halvt bange for at tale med Boiesen⁴⁵ men overvandt frygten. Jeg havde aldrig set den kære budstikkemand før, men jeg blev glad ved ham, og det bestandig mere jo længere jeg talte med ham. Det er en meget ligefrem mand og [han] indtager straks en fremmed. Jeg havde tænkt mig, at han ville gøre mig adskillige spørgsmål, og det gjorde han også . . .

4/6: Jeg har forfejlet min kurs og er landet her i Skrydstrup kro i stedet for i Bæk, som var min bestemmelse. Jeg gik vild i aften, men mere herom siden.

Først vil jeg fortælle, hvordan den høje pinsedag er gået hen. Ligesom i Ølsby præstegård sov jeg sidste nat på en sofa i studerekammeret. Til det blev kirketid, havde jeg underholdning nok med at se i, hvad bøger og blade, der var i kammeret. Kl. 10 rejste jeg til kirke, denne lå en halv fjerdingvej nord for præstegården. Skønt jeg kom kørende med præstens vogn, havde jeg dog nær kommet for silde. Jeg fik nu pastor F. E. Boiesen at høre første gang. Han prædikede især om det råd, som er blevet holdt i himmelen, om menneskenes frelse og viste med en sjælden hjertelighed, hvor gerne dog Vorherre vil, at vi skulle frelses. Alle, alle kan blive tagne til nåde, blot de kun ville, blot de ville komme. Hvor jeg dog blev glad og trøstet, det var ret noget, som jeg kunne forstå, og noget hvortil jeg trængte . . .

I Vilstrup kirke var orgel, dette spillede efter kirketjenesten en ny melodi til sangen: Du er jo min og bliver min o. s. v. Jeg så mig imidlertid om i den smukke kirke, og navnlig lagde jeg mærke til en tavle, hvorpå de 15 præsters navne var optegnede, som siden reformationen har været præster i Vilstrup, og efter hvad Boiesen har fortalt, har de alle været kristelige præster . . .

Jeg kørte igen med præstens vogn tilbage til præstegården, hvor jeg spiste til middag og var derfor nærvæd at tøve for længe, inden jeg kom af sted på rejsen igen. Efter at have sagt farvel til de kære præstefolk, gik jeg til Haderslev og var på vejen nok engang inde på Vilstrup kirkegård, hvorfra der var en dejlig udsigt . . . Da jeg hen på eftermiddagen nåede Haderslev, erfor jeg, at gudstje-

nesten i Frue kirke ikke var tilende, og hvor jeg da gik ind. Som jeg havde tænkt og ønsket, prædikede ganske rigtigt den ufor-glemmelige pastor Fr. Helweg⁴⁶ og dertil dansk, men desværre, det var en halv time for silde, jeg fik kun slutningen af prædikenen at høre... Han prædikede med liv og kraft, ånden var over ham, han talte derfor hjertelige ord, der måtte igen gå til hjerte.

Fra kirken gik jeg om til Gammelting for at besøge min gamle kompagnikammerat, Hans Peter Jensen Qvie, hvor jeg blev godt forsynet med spise og drikke og kunne derfor des bedre tiltræde rejsen. Qvie fulgte mig et godt stykke vej ud og fortalte mig mange ting. Blandt andet morede det mig at høre ham fortælle: Den er tysk og han er dansk, hver gang vi gik forbi en adstadig borgermand. Vi var inde på kirkegården, hvor der også hviler mange soldater, såvel danske som tyske...

Da jeg kom til Gammel Haderslev, var jeg inde hos amtmand Stockfleth⁴⁷ med et brev [fra] Boiesen, hvori han underretter amtet om, at han har modtaget det på ham i forrige uge faldne valg til suppleant for 1. gejstlige distrikt. Jeg havde hørt, at forhenværende fourér ved 3. kompagni, min gode ven Lind, var fuldmægtig hos amtmanden, og jeg håbede at komme til at tale med ham, men han var uheldigvis ikke hjemme. Så gik jeg efter Bæk, kom igennem Hammelev, forbi en ny opbygget kro. Tørning kro kaldet, hvor jeg var inde og drak en kop the. Der var dans i kroen. Musikken var god, men den havde en for mig ubekendt klang og lyd, så jeg kan ikke begribe, hvilke instrumenter, der blev brugt. Nu, derefter nåede jeg Styding, det blev imidlertid aften og lidt før end ellers, da det blev gråt vejr. Jeg troede at være godt på vejen efter Bæk, indtil jeg omsider mærkede, at alting omkring mig blev mere og mere fremmed, hvorfor jeg begyndte at spørge vej. Først kom jeg ind et sted, hvor hunden ville bide mig, og folkene der var nylig komne der, bildte mig ind, at det var flere mil til Bæk, så jeg måtte til at spørge næste sted. Jeg spurgte på dansk, men fik svar på tysk og blev derfor vred og luskede af igen så småt, tænkte som så, at jeg måtte vel dog omsider nå en by. Det var mørkt. Jeg så ikke et eneste hus og var slet ikke så glad. Endelig kom jeg til en god ærlig mand, der sagde mig, at jeg nu snart var ved Skrydstrup. Jeg nåede også denne by og besluttede at blive i kroen, da det er en hel mil til Bæk...

*Morten Nielsen, Vesterdal
(1825-1910)
sognefoged i Udby sogn, Fyn*

5/6: I Skrydstrup kro lå jeg meget godt og billigt. Glad og vel til mode gik jeg i morges tidligt efter Nustrup kirke og kom forbi to store gårde, Hørløk og Skodsbjerg og nåede Damgård, hvor jeg før har været, og hvor moders søskendebarn bor. Jeg ville gerne have tøvet noget længere, men det lakkede ad kirketid, så jeg måtte skynde mig. En forhenværende skolelærer Petersen fra Sommersted kom i følge med mig, hvilket jeg huede helt vel, da det var en rar mand. Vi var inde i Bæk hos min familie, hvor der var kommet en ny mand, som hedder Peter Schmidt. Tiden gik, og vi havde nær kommet for silde til kirke . . .

6/6: Nær havde jeg sovet til middag i Bæk, men kom dog op. I stedet for har jeg øget aftenen ved, og det er næsten blevet midnat, før jeg arriverede hertil. Hvorledes det er gået til, skal jeg nu fortælle. Lidt efter at jeg havde spist til middag, sagde jeg farvel hos min familie og gik op til præstegården i Store Nustrup, hvor jeg skulle træffe Lars Frederiksen kl. 4. Jeg gik noget før derop for at tale med pastor Blædel. Lars var ikke kommet, og jeg blev der længe i præstegården og må rigtignok sande, at pastor Blædel

er en velsignet mand. Han var også meget folkelig, så det er ingen under, at menigheden er færdig at bære ham. Der var også en nabopræst fra Bevtoft, pastor Randbøl,⁴⁸ ovre hos ham, som lod til at være en rar mand også. I huset var to frøkner Grundtvig, der var søstre til mad. Blædel og døtre af afdøde provst Grundtvig⁴⁹ i Gladsakse, samt nok et par frøkner. Vi fik en rar samtale og klavermusik og sang. Jeg fik her anderledes glæde, end jeg havde i Bæk, og kan ikke fortælle det. Et sådant besøg i en sådan præstegård virker velgørende. Efter at jeg havde drukket the, fulgte Blædel mig ud på en høj i nærheden, Fjellumhøj kaldet, 242 fod høj, hvorfra der var en af de største og længste udsigter, jeg har haft. Han viste mig en mængde kirker til alle sider, som morede mig meget. Som vi stod, kom Lars Frederiksen endelig fra Bovlund, hvor han igår havde bivånet et slags grundlovsgilde. Men klokken var nok omtrent 7, og vi måtte derfor sige farvel og gik så ud til Christian Bøgh, der snart fik spændt for sin vogn og kørte os så til Gram kro. Vi kom på denne vej ud til Skibelund og forbi Skjoldager. I Gram kro drak vi et glas punch, sagde så Bøgh farvel, idet vi takkede ham for god befordring, hvorpå vi fortsatte rejsen forbi Gram slot og ladegård og kom igennem en stor del af Gram skov, hvor det var bælgmørkt. Så kom vi til en by, som hedder Brændstrup, og forbi Røddinggård. Henimod midnat nåede vi den vidtbekendte Rødding Højskole. Mit hjerte bankede af glæde over at være nået så vidt, at jeg har set denne skole. Jeg fik logi på elevhuset hos Lars, på kammeret nr. 8. Om Rødding Højskole mere i morgen.

7/6: Rødding Højskole ligger ved første øjekast at se på et underligt sted, men jo længere man ser den mod dens omgivelser, må det sandes, at den ligger ret kønt. Ja inden jeg rejste, syntes jeg, den lå venligt. Med hensyn til skolens bygninger, dens status, fremgang og nuværende standpunkt, elevantallet, undervisningsgenstandene, lærerne såvel de ældre som nuværende m. m., må jeg henvise til en fornylig udkommet beretning om folkehøjskolen i Rødding af skolens forstander, cand. theol. Sofus Høgsbro,⁵⁰ som blev mig foræret af forfatteren. Jeg vil derfor anføre kun noget af, hvad jeg hørte og så.

Lars Frederiksen bad sig fri for skolen for des bedre at kunne vise mig omkring. Vi var i haven, hvor der var smukt. Der var en

så kaldt forsøgsmark med mange forskellige planter og kornsorter, tillige var der en smuk stendysse, og i det ene hjørne en meget høj altan, hvorfra dannebrog plejer van at vaje, og hvorfra der var en dejlig udsigt. Vi gik derefter ud i marken og så skydebanen. Siden og på kirkegården, der var meget simpel. Her hviler amtsprovst, dr. phil. Hans Høgsbro,⁵¹ i 31 år sognepræst til Rødding og Skrave, fader til højskolens forstander. Den nuværende præst her i sognene er en Hempel,⁵² broder til afdøde avisskriver Søren Hempel⁵³ i Odense. Dog herom nok. Jeg kommer tilbage til højskolen.

At det må være en fortrinlig skole, er ingen tvivl underkastet. Jeg så også Lars Frederiksens skriftlige udarbejdelser i mange retninger, hvorover jeg rigtignok studsede og måtte føle mig som lillebitte i forhold til ham. Han har nu fået lejlighed til at gøre sådanne fremskridt, at kun få bøndersønner vil kunne måle sig med ham.

Jeg spiste til middag tilligemed eleverne på spisesalen i elevhuset, hvorved jeg fik lejlighed til at se, hvordan det gik til, samt og smage den mad, som der har været klaget så meget på. Jeg kunne ikke klage. I eftermiddags var jeg omme at besøge en af skolens lærere, cand. theol. Lassen Knudsen,⁵⁴ der bor i byen. Han er gift med en datter af en Boiesen, der også er broder til de andre os bekendte Boiesen'er. Knudsen er en levende og livlig mand, og jeg var glad ved [ham]. En anden af lærerne, Schiøtz⁵⁵ nemlig, blev jeg også kendt med og fik derved at vide, at vi begge har stået ved 3. reservejægerkorps og kendt hinanden før. Han stod som skarpskytte ved 2. kompagni. Til sidst var jeg inde at hilse på forstanderen og blev meget venligt modtaget. Han viste mig ind i skolens bibliotek, der indeholder mange gode bøger. I dette værelse var tillige en lille net samling af oldsager, inddelt i stenalderen og bronzalderen. Der bliver jævnlig af eleverne foretaget udgravninger af høje, hvorved samlingen vokser. I disse dage var således atter en høj udgravet, hvor der fandtes en krukke med aske og nogle stykker ben, som jeg også så.

Jeg havde nu næsten en hel dag opholdt mig på Rødding Højskole og glædet mig overmåde. Jeg har tit og mange gange ønsket at komme på denne skole, og nu ønsker jeg det mere, thi jeg har truffet alt over forventning. Imidlertid må jeg lade mig nøje med

den skolegang, jeg har haft, og være tilfreds med at have set Røding Højskole.

Professor Flor,⁵⁶ skolens stifter, skulle komme i eftermiddags, og jeg glædede mig til at få denne mand at se, men han kom ikke. Tiden forløb, og jeg måtte af sted efter Grønnebæk. Jeg var så heldig at komme kørende til Hellet kro og havde nu ikke så langt at gå. Så kom jeg forbi Agentoft, hvor en hr. Dreier fra Assens bor, ligeledes forbi en mose, som brændte. Langt vesterude sås en forskrækkelig røg også fra antændte lynmarker eller lynmoser.

NOTER og HENVISNINGER

1. »Korpset« benyttes her som i datiden som betegnelse for en jægerbataillon.
2. Kvartergørende (normalt en underofficer) fra kompagniet.
3. To af N. F. S. Grundtvigs sønner meldte sig som frivillige i Treårskrigen og blev begge reserveofficerer. Her er tale om Johan Diderik Nicolai Blicher G. (1822-1907).
4. Isted.
5. Betegnelse for den befalingsmand, som varetager lønudbetaling ved kompagniet. I datiden var kompagniet selvstændigt regnskabspligtigt; det komplicerede regnskabsvæsen medførte i øvrigt, at det administrative arbejde, der påhvilede fouréren, var meget omfattende.
6. Under tilbagegangen efter slaget ved Slesvig fandt sammenstød sted i dette område. Vor hærs daværende uddannelsestrin viste en mindre god udførelse af sikringstjenesten ved visse troppeenheder.
7. Indskriften har sigte til hærens samlede indsats, 3. Reservejægerkorps var i 1850 kun med ved Isted.
8. Kvarterbilletter, der benyttes til afregning med de civile myndigheder.
9. Navne på andre underofficerer.
10. Nu Prinsens Livregiment (i Viborg).
11. Erfaringerne fra felttoget i 1848 medførte, at nogle linjeinfanteribatailloner omdannedes til lette batailloner med samme bevæbning, mørkegrøn uniformering og uddannelse som jægerkorpserne. 10. Bataillon, hvis oprindelse ikke gik længere tilbage end til 1842, eksisterer ikke mere.
12. Oprindelig fast nævning bl. a. til afgørelse f. eks.: markskelsager. Da jordfællesskabet ophørte, forsvandt bestillingen, der dog bevaredes i Sønderjylland og på Bornholm som en amtmanden og herredsfogden underordnet retsbedsmand.
13. Carl Vilhelm Ludvig Dreyer (1812-70), senere oberst og kommandør for 4. Brigade.

14. Michael Ahlmann (1798-1882). Sognepræst i Ladelund 1824, sognepræst og provst i Tønder 1830-52.
15. Carsten Erich Carstens (1810-99). Diakon (residerende kapellan) i Tønder 1840-64, konstitueret sognepræst og provst i Tønder 1864, fast ansat fra 1868-84.
16. Frederik Ferdinand Tillisch (1801-89). Embedsmand og politiker. Blev i juli 1850 udnævnt til kongelig kommissær i Slesvig. Fik næsten enevældig magt. Hans mål var den tættest mulige forbindelse mellem Slesvig og kongeriget, og han iværksatte en gennemgribende udrensning blandt embedsmændene og er især kendt som ophavsmanden til sprogreskripterne.
17. Jean Baptiste André Xavier de Plane (1813-80). Var ved 3. Reservejægerkorps 1849-52, senere oberst og chef for 28. Bataillon i Århus.
18. Ferdinand August Gosch (o. 1799-1865). Sekondløjtnant 1818, 1848 kommandør for 3. Reservejægerkorps, oberstløjtnant 1850.
19. Ludvig Nicolai Bruns (1807-90). Sekondløjtnant 1831, kaptajn 1849, afsk. som major.
20. Josef Albrekt Sørensen (o. 1826-1900). Distriktsprovst og sognepræst til Jerslev og Helleum i Vendsyssel. 1848 frivillig ved 3. Reservejægerkorps, blev underofficer, efter kortvarig hjemsendelse udskrevet som værnepligtig 1851.
21. Johannes Ludvig Julius Thorstenson (1810-68). Fourér ved 2. Linie Infanteri Bataillon (nu Kongens Fodregiment i Fredericia), senere kommandersergent.
22. Jens Nielsen, f. 1775 i Sønderby sogn, Båg herred på Fyn, død 1855, g. m. Karen Hansdatter, f. o. 1783.
23. Mette Nielsdatter, f. 1772 i Sønderby sogn, Båg herred på Fyn, søster til ovennævnte Jens Nielsen.
24. Christian C. August Schwensen (1811-99). Personel kapellan i Hørup 1838, sognepræst til Hørup 1846-92.
25. Greve Carl Moltke (1798-1866). Holstener og helstatsmand, var fejlet bort af martsbevægelsen 1848, fik 1851 sæde i A. W. Moltkes ministerium, hvor han kom ind i stedet for H. N. Clausen. Indtrådte senere i Bluhmes kabinet som minister for Slesvig. Som sådan førte han et strengt bureaukratisk regime på den ene side rettet mod Ejderdanskheden og på den anden side mod slesvig-holstenerne.
26. Blev med personerstatning fra rekrutskolen i Nyborg til felthæren sejlet fra Bogense til Vejle.
27. Christian Edvard Møller, sognepræst i Dalby ved Kerteminde. Valgt som rigsdagsmand i Vemming (1852) og i Assens 1854, sluttede sig til de nationalliberale.
28. Nicolaus Bundhund (1767-1844). Sognepræst 1797 i Foretoft, 1812 i Arnæs, 1821-44 i St. Kværn (1821-40 tillige i Nykirke).
29. Senere 21. Bataillon, der ikke eksisterer mere.
30. Carl Ludvig Mohr (1812-72). Kapellan i Ølsby-Farensted 1851, sognepræst sst. 1851-64. Afskediget af tyskerne og derefter sognepræst til Vørslev og Jordløse på Sjælland 1864-72. G. m. Margrethe Christine Thurah.

31. G. m. Chr. Erik de Thurah, sognepræst i Tommerup, Fyn. Pastor Mohr var svigersøn af præsten i Tommerup.
32. Herman Wilhelm Marcus Thiess (1793-1867). Sognepræst til Arnæs 1821, Tolk-Nybøl 1844-48, entlediget 1848. Sognepræst til Hamberge 1849-50, entlediget 1850, atter sognepræst til Tolk-Nybøl. Provst 1856-60, sognepræst til Kappel 1858-67.
33. Herregård mellem Odense og Nyborg.
34. Herregård på Horne Land, Fyn.
35. Formentligt et samtidigt udtryk for gasværket.
36. Ludvig Blædel (1809-79). Adjunkt ved Odense Kathedralskole (kst. 1835, fast ansat 1837), sognepræst til Brande 1839, til Nustrup 1851-70 (provst 1855-68) og til Keldby på Møn 1871-79.
37. Landsby nær Tommerup på Fyn.
38. Morten Niensens hjem var gården Elleruplund i Usselhusene (nuv. Skovstrup), Tommerup sogn på Fyn.
39. 6/4 1848 gennemførtes en heldig kamp mod rigstroppe ved Ullerup, hvor 3. Reservejægerkorps viste god kampånd og senere ofte gik under navnet Ullerupjægerne. Morten Nielsen var med den dag.
40. Laurids Thurah, søn af præsten i Tommerup, cand. theol., blev lærer på Tønder Seminarium. Deltog i Treårskrigen, hvor han som reserveofficer blev kaptajn og kompagnichef.
41. Nicolai Laurentius Feilberg (1806-99). Sognepræst i Ullerup 1847-48 (afsat), atter sognepræst til Ullerup 1849-64 (afsat), fader til folkemindeforskeren H. F. Feilberg. Se Sønderjyske Årbøger 1926 og hans erindringer gengivet af H. P. H. Novrup i Fra Ribe Amt 1938 og 1939.
42. Henrik Roth (1812-86). Kateket i Frederikshavn 1845, sognepræst til Asserballe 1849, til Varnæs 1850-64 (afsat) og derefter til Vigerslev 1865-86.
43. Andreas Peter Martin Leth (1822-1905). Skolebestyrer i Middelfart 1845, diakon i Åbenrå 1850, dansk compastor sst. 1852, sognepræst til Ulse-Ø. Egede (Sjælland) 1863 og Middelfart 1870-94.
44. 3. Reservejægerkorps, som lige var formeret og talte nylig indkaldt, ældre mandskab, som uden forudgående træning kommanderedes af ældre officerer, deriblandt en kompagnichef, der havde været afskediget i 14 år inden krigen, slog ikke til ved Hoptrup. Øgenavnet måtte det bære til kampen ved Ullerup.
45. Frederik Engelhardt Boiesen (1808-82). Kateket i St. Heddinge 1834, sognepræst til Skørping-Fårdrup på Sjælland 1837, til Vilstrup 1850, til Stege 1859-81. Medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, udgiver af »Budstikken«, landstingsmand 1866 og afgjort modstander af grundlovsændringen. Til afskedsfesten for ham i Haderslev 1859 skrev Lembcke: Vort modersmål er dejligt.
46. Hans Friederich Helweg (1816-1901). Personel kapellan til Ø. Starup-V. Nebel 1842-43, forstander for Rødding Højskole 1846, feltpræst 1848-49, diakon i Haderslev 1850, sognepræst sst. 1856-64 (afsat), sognepræst til Købelev på Falster 1867-1901 (stiftsprovst 1886-98). Stærkt præget af Grundtvigs livssyn.

47. William Walker Stockfleth (1802-85). Begyndte sin embedskarriere som auditor i hæren, 1845 herredsfoged i Nørvang og Tørrild herreder, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, sluttede sig til højre, folketingsmand. Afslog en guvernørpost i Vestindien og blev amtmand i Haderslev (kst. 1850, udn. 1851). Da ministeriet Ørsted afgik, fik han den slesvigske ministerportefølje tilbudt, men afslog. Afsat 1864 og flyttede til København.
48. Jørgen Christensen Randbøl (1802-78). Sognepræst til Skrydstrup 1832, til Bevtoft-Tislund 1843-67.
49. Otto Grundtvig (1772-1843). Provst i Gladsakse på Sjælland, datteren Bolette Charlotte G. var g. m. pastor Blædel.
50. Sofus Magdalus Høgsbro (1822-1902). Højskoleforstander og politiker. På anbefaling af N. F. S. Grundtvig og H. N. Clausen fik han 1850 af etatsråd Chr. Flor tilbudt forstanderstillingen på den genåbnede Rødning Højskole. Gik ind for at skolen ikke blot blev til folkelig vækkelse, men også sigtede mod kundskaberhvervelse.
51. Hans Høgsbro (1764-1814). Amtsprovst.
52. Johan Hempel (1784-1875). Lærer ved Opfostringshuset i København 1813, kateket i Nyborg 1817, sognepræst til Rødning-Skrave 1829-61.
53. Søren Hempel (1775-1844). Boghandler i Odense, udgav »Fyens Stiftstidende«.
54. Bispisningen lededes af en økonom. Opvartning, pasning af lamper og kakkellovne udførtes af karle.
54. Jens Lassen Knudsen (1819-86). Andenlærer ved Rødning Højskole, øvede 1861 stærk kritik mod den hidtidige ledelse af skolen, ivrig tilhænger af Grundtvigs skoletanker, senere lærer hos Kr. Kold på Dalum Højskole, sidst sognepræst til Lejrskov.
55. Ludvig Theodor Schiøtz (1821-1900). Botaniker, brygger, deltog frivilligt i krigen 1849. Lærer i naturhistorie ved Rødning Højskole 1851-56. Uddannelse på Carlsberg, grundlagde Albani Bryggeri i Odense, og ved dettes omdannelse til aktieselskab 1866 blev han direktør.
56. Christian Flor (1792-1875). 1822 sognepræst til Tølløse på Sjælland, 1826 lektor i dansk litteratur og sprog ved universitetet i Kiel. Var med til at starte bladet »Dannevirke«. Er meget karakteristisk kaldt »fødselskælper« ved den danske folkevækkelse i Nordslesvig.

Kildehenvisninger til de personalhistoriske oplysninger:

- Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie.
 O. F. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten.
 Dansk biografisk Leksikon (Engelstoft).
 V. Richter: Den danske Landmilitæretat.
 Fra Hærens Arkiv er modtaget enkelte supplerende oplysninger.